

VESİLE VE TEVESSÜL HADİSLERİNİN KAYNAK DEĞERİ (TAHRİC VE DEĞERLENDİRME)

Zekeriya GÜLER*

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ

İnsan, tabiatı itibarıyla zayıf bir varlıktır. Özellikle başa gelen sıkıntı ve çaresizlikten kurtulup gönül rahatlığı içinde yaşamak için maddi-manevî bir vesile aramak, insanın yapısında var olan bir duygudur. Tüm neveleriyle tevessülün, bu duygu ve düşüncenin birer tezahürü olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Vesile ve tevessül, daha ziyade kelim ve tasavvuf anabilim dallarıyla münasebeti olan bir konudur. Ancak kabul edilmelidir ki, özellikle münakaşa mevzuu yapılmış kelim ve tasavvuf problemlerinin mesnedi de Kur'ân ve onun vazgeçilmez yorum ve pratiği demek olan Sünnet olmak durumundadır. Bu yüzden biz, konuyla ilgili hadislerin kaynak değerinin tesbit edilmesi gerektiğini gördük. Zaten, hadis anabilim dalı araştırmacısını doğrudan ilgilendiren çalışmalardan birisi de, Kur'ân'dan sonraki dayanağı hadis olması gereken tefsir, fıkıh, kelim ve tasavvuf gibi temel İslam bilimlerinin kullandıkları malzemelerin, teknik anlamda ne ifade ettiğini tesbit olmalıdır. Gerçekleştirilmesi gereken bu tahrir ve değerlendirme faaliyetinin, hadisçinin, mensubu bulunduğu anabilim dalı için olduğu kadar, diğer anabilim dallarına mensup akademisyenler için de önemli bir hizmet olacağını düşünmekteyiz. Çünkü, araştırmacının sağlıklı bir sonuca ulaşması, kullanılan malzeme ve dökümanların sağlam olmasına bağlıdır. İşte, özellikle hadis, kelim ve tasavvuf araştırmacılarının zihnini meşgul eden vesile ve tevessül hadislerinin kaynak değerini tesbit faaliyeti, bu yüzden önem arz etmektedir.

* Dr.

Vesile ve tevessül, güncelliğini ve tazeliğini koruyan nazik bir konudur. Konunun tarih boyunca tartışılması, özellikle Takıyyüddîn İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve Takıyyüddîn es-Sübkî'nin (v. 756/1355) yaşadığı hicrî sekizinci asırdan bu yana canlılığını muhafaza etmesi, bugün İslâm dünyasında yapılan telif ve tercüme faaliyetlerinin yanısıra, konunun basın-yayın organları vasıtasıyla kamuoyuna intikal ettirilmesi, bunun açık bir göstergesidir.

Esasen vesile ve tevessül, ülkemizde akademik çalışmalara konu olmuştur. Bekir TOPALOĞLU danışmanlığında Ali ATAÇ tarafından “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül” adıyla doktora tezi (İstanbul 1993), M. Hayri KIRBAŞOĞLU danışmanlığında Ahmet YILDIRIM tarafından da “Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları” -Çalışmanın, “Tevessül ve Çeşitleri” başlığını taşıyan bölümü 15 sayfadan (s. 261-275) ibarettir- adıyla doktora tezi (Ankara 1996) hazırlanmıştır. Ne var ki, her iki tezde de ilgili hadislerin/haberlerin kaynak değerini tesbitte -çalışmalarının tabiatı gereği- özellikle Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî'nin değerlendirmeleri pek aşılamamış ve genellikle onunla iktifa edilerek mukayeseli tetkik cihetine fazla gidilememiştir. İsmail ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Tevessül ve Vesile Kavramı” konulu Yüksek Lisans Tezi (Ankara - 1992) ise, bu yönü itibarıyla çok daha zayıf kalmıştır. Bu yüzden, hadis anabilim dalında tarafımızdan yapılan “Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)” adlı bu araştırmanın ayrı bir yeri olacaktır.

B. İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Vesile:

Sülâsî mücerred fiillerinin ikinci bâbından gelen vesîle (veya vâsile)¹, lügatte vâsita, sebep, yol, yakınlık, derece, hükümdar nezdinde sahip olunan mevki ve mertebe gibi mânalar yüklenmektedir. Vesîle kelimesinin çoğulu, vesîl, vesâil ve vüsül şeklinde gelir. “Kendisiyle başkasına ulaşılan şey” veya “arzu ve istekle (rağbet) bir şeye ulaşmak” şeklinde ifadesini bulan vesîle kelimesi, “vasîle” (وصيلة) kelimesine nisbetle daha özeldir. Çünkü vesîle kelimesi, etimolojik yapısı itibarıyla “rağbet” manasını taşımaktadır. Nitekim “vâsil” (واصل), Allâh’a rağbet eden kimse demektir². Vesîle, “Şeriatın sahibi olan Allâh’a ulaşmakta takip edilen yol (zerîfa)”³ şeklinde de tarif edilmektedir. Yapılan tariflerden hareketle, kulu asıl gaye ve maksadına ulaştıran yani, Allâh’a götüren her vâsitanın *vesîle* olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. O’na

1 Vesîle ve tevessülün yüklendiği mânalar için bkz. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 185; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 721; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 724-725; İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 48; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 171; Asım Efendi, *Kâmûs*, IV, 137-138; Kevserî, *İrgâm*, s. 20.

2 Râğîb, *Müfredât*, s. 821.

3 Mekkî, *İrşâdü's-sârî*, s. 334.

(yaklaşmak için) vesile arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz"⁴âyetindeki *vesîlenin*, namaz, oruç, cihad gibi Allâh'a ulaştırın/yaklaştıran ibâdet ve salih ameller olduğu ulemâ arasında ittifak konusudur.

2. Tevessül:

Vesîle kelimesinin tefe'ul bâbına⁵ nakledilmiş sîgası olan tevessül, Allâh'a yaklaşmak için bir vesileye sarılmak veya bir vesile ile Allâh'a yaklaşmak demektir. Tabii bu, zât ile tevessülü kabul edenlerle etmeyenler arasında yapılan müşterek bir tariftir. Özellikle tasavvuf ehlinin kasdettiği tevessül ise daha ziyade, başta peygamberler olmak üzere vefat etmiş olan sâlih zâtlar/velîler vesîle kılınarak Allâh'tan bir şey istemek, arzu edilen bir şeyin elde edilmesi veya arzu edilmeyen bir şeyin defedilmesi için O'na duâ ve ilticâda bulunmak⁶ demektir. Bu ise, "Allâhım, fîlan zâtın hürmetine duâmı kabul eyle!" dileğinde ifadesini bulmaktadır. Bilhassa ülkemizde yaygın olan "bi hurmeti seyyidi'l-mürselîn" ve "bi hurmeti'l-mürselin" tabirleri, Peygamberimiz (s.a.) ve diğer peygamberlerle tevessülü ifade ederken, "...bi hurmeti'l-Fâtiha" kalıbı da bir Kur'ân süresi ile tevessülün ifadesi olmaktadır. Zât ile tevessülü ihtiva eden duâ cümlelerinde, "fîlan zâtın Allah nezdindeki yeri ve mevkii (makâm, mekân, câh), hakkı için, hâtırına..." gibi ifadeler de bulunabilmektedir.

Genellikle tasavvufî niteliği ağır basan âlimler, kasdettikleri mâna itibariyle **istiâne**, **istiğâse**, **istişfâ'**, **teşeffu'**, **teveccüh** ve **teberrük** lafızları arasında bir fark olmadığını ifade etmektedirler. "İbn Teymiyye gelinceye kadar Peygamber (s.a.) ile tevessülü, istiâne ve teşeffuu inkar eden olmamıştır"⁷ diyen Sübkî'nin (v. 756/1355), konuyla ilgili görüşünü nakletmekte fayda vardır:

"Merâmı ifade esnasında kullanılan **tevessül**, **istiğâse**, **istiâne**, **teşeffu'**, **istişfâ'**, **tecevvüh** ve **teveccüh**⁸ lafızları arasında fark yoktur. Bu noktada, kalıplardan ziyade mânanın dikkate alınması icap eder. Bu lafızlarla kasdedilen mâna da, "Peygamber (s.a.) ile Allah'tan istemek" tir (ve hüve sülûlullâh bi'n-nebiyyi). Selef bunu böyle anlamaktaydı. Bununla da kulun, Allah nezdinde değer ve mertebesi olduğuna inandığı zât ile Allah Teâlâ'dan isteyebileceği kasdedilmektedir. Kuşkusuz, Peygamber'in (s.a.) Allah nezdinde büyük mevkii, yüksek değer ve mertebesi vardır... Biz kesinlikle Allah'tan başkasından istememekteyiz ve ondan başkasına duâ etmemekteyiz. Burada sevilen zâtı (mahbûb) zikretmek veya onu büyük telakki etmek, sadece Allâh'a yapılan duânın kabulüne sebep olmaktadır. Bu tevessül şekli, sahih hadislerde yer alan, "Allâhım! Sana ait olan her

4 Mâide, 5/35

5 Tef'îl bâbından gelen tevsîl de tevessül mânasında kullanılır.

6 Bkz. Mansur Ali Nâsif, *Gâyetü'l-me'mûl* (et-Tâc hâmi'inde), I, 318.

7 Sübkî, *İfâu's-sekâm*, s. 133-134.

8 Tecevvüh ve teveccüh lafızlarının aynı mânaya geldiğini söyleyen Sübkî (bkz. *age.*, s. 146), bu konuda haklarında, "şerefli, itibarlı, Allah nezdinde değer ve mertebe sahibi" mânalarına gelen "vecîh" kelimesinin kullanıldığı Hz. Musa (Ahzâb 33/69) ve Hz. İsa (Âl-i İmrân 3/45) ile ilgili âyetlere işaret eder.

isimle ve esmâ-i hüsnâ ile senden istiyorum...” veya sâlih amellerle tevessülü ifade eden *mağara hadisindeki*⁹ duâsından farklı değildir”¹⁰.

Ayrıca, istiğâsenin Allah’tan yardım talep etmek mânasına geldiğini söyleyen Sübkî¹¹, Peygamber’e (s.a.) isnad edilerek kullanılması halinde bunun, mecaz olarak anlaşılması gerektiğini; bu durumda Allâh’ın “müsteğâs” olmasının *halkan* (yaratma) ve *icâden*, Peygamber’in “müsteğâs” olmasının da *kesben* ve *tesebbüben* olduğunu ifade etmektedir.

Sübkî’nin, “Merâmı ifade esnasında kullanılan **tevessül**, **istiğâse**, **istiâne**, **teşeffu’**, **istişfâ’**, **tecevvüh** ve **teveccüh** lafızları arasında fark yoktur” şeklinde yaptığı değerlendirmenin, bilahere birçok âlim¹² tarafından da benimsenmiş olduğunu görmekteyiz. Ancak biz, “yardım istemek” mânasına gelen **istiğâsenin** farklı bir mahiyet taşıdığı ve **tevessülden** tefrik edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu farktan dolayıdır ki, Şevkânî (v. 1255/1839)¹³ ve Saîd Havvâ¹⁴ zât ile tevessülü kabul ederken¹⁵, istiğâseyi câiz görmemektedir. Esasen istiğâse, arştırmamızın kavramsal çerçevesini aştığından, onun müstakil bir makale konusu olarak işlenmesinin daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Bununla beraber, bazı nakiller yapmak suretiyle **tevessülün** çağrıştırdığı **istiğâse** üzerine burada -kısa da olsa- bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Saîd Havvâ şu tesbit ve değerlendirmede bulunmaktadır:

“Yâ Muhammed, benim için Rabbine şefâatte bulun!

(يا محمد اشفع لي الى ربك) diyen kimse ile **Yâ Muhammed, bana şefâat et!**

(يا محمد اشفعني) diyeni birbirinden ayırırım. Birincisi tevessüldür. İkincisi ise istiğâseye girer. Sâlihlerin kabirlerini ziyaret esnasında bazı kimselerin, “Ey fülân, beni evlendir!”, “Ey fülân, bana şifa ver!” veya “Ey fülân, ihtiyacımı gider!” gibi sözlerle doğrudan istekte bulduklarını görüyoruz ki, bu istiğâsedir... Şüphesiz bu tür nidâlar için birtakım te’vil yolları varsa da, en azından bazı kimseler hakkında bu, bir şirk kapısıdır... Süffilerin kullandıkları “medet” lafzı, sâlihlerin isimlerini anmakla meydana gelen *teberrük*

9 *Mağara hadisi*, çalışmamızın sonunda “Sâlih Amel ile Tevessül” başlığı altında yer alacaktır.

10 Sübkî, age., s. 135-136.

11 Sübkî, age., s. 147.

12 Mesela bkz. Zürkânî, *erhu’l-mevâhib*, VIII, 317; Nebhânî, *evâhid*, s. 137-140; İbn Merzûk, *Berâetü’l-e’ariyyîn*, I, 267. Esas itibariyle kâsem (yemin) ile tevessülün birbirinden farklı olduğuna dikkat çeken Gumârî (bkz. *Misbâh*, s. 58-59), Marûf el-Kerhî’nin (v. 201/816), öğrencisi Seriyü’s-Sekâti’ye (v. 257/870) hitaben söylediği “Allah nezdinde bir hacetin olduğu zaman, benimle O’nun üzerine kâsem et!” (Kuşeyrî, *Risâle*, s. 41) sözündeki kâsemin mecazen tevessül mânasına kullanıldığını ve bunun, “Benimle O’na tevessül et!” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade eder.

13 *evkânî, ed-Dürrü’n-nadîd*, s. 4-5, 8, 20, 28, 45.

14 Saîd Havvâ, *Terbiyetünâ er-râhıyye*, s. 309.

15 “ehidlerin hakiki mânada diri olu”u hususunda cumhurla aynı görüşü paylaşan Şevkânî’nin, enbiyâ ve evliyâ ile tevessül konusunda cumhura muhâlif olduğunu görüyoruz” diyen muâsır Zehebî (bkz. *et-Tefsîr ve’l-müfessîrân*, II, 293), *tevessül* ile *istiğâseyi* birbirinden tefrik edememiş olmalıdır. Çünkü Şevkânî’nin istiğâseyi câiz görmeyişini, tevessülü ise mutlak mânada kabul ettiğini tesbit etmekteyiz.

bâbındandır¹⁶. Bazı kimseler de, ruhların, bu şehâdet âlemiyle olan münâsebetlerine dayanarak bunu kabul etmektedir. Ancak yapılan te'vil ne olursa olsun, tevhidin özünü etkilemesine imkan veren bu tür söz ve davranışları temize çıkarmak için yeterli değildir. Allah Teâlâ, gelip geçmiş kardeşlerimiz için duâ etmemizi emretmiştir, onları çağırmamızı değil!... Şüphesiz bu yanlış bir harekettir. Bununla beraber, yapılan hataları daha fazla büyütmemeliyiz, hepsi bu kadardır¹⁷.

İstiğâse konusunda gerek Sübkî'nin ve gerekse Saîd Havvâ'nın işaret ettikleri tevil yolu, belâgat ilminde "mecâz-ı aklî" diye bilinmektedir. Mecâz-ı aklî, fiilin hakiki fâil ve müessirine (mâ hüve leh) değil de, o fâilin mekan, zaman, sebep gibi alâkası bulunduğu bir şeye isnad edilmesi¹⁸ demektir. Bu edebî san'ata göre, meselâ "Yeryüzü ağırlıklarını dışarı çıkardığı zaman..."¹⁹ âyetinde, ağırlıkları dışarı çıkaran Allah olduğu halde, fiil hakiki fâile değil, fiilin mekanına isnad edilmiş ancak Allah murad edilmiştir. İşte özellikle sûfler de, kendisiyle istiğâse edilen zâtın hakiki fâil değil, hakikatte yardım edenin Allah olduğuna inandıklarını²⁰ ve O'ndan istediklerini (ki aksi halde onlar da bunun açık bir şirk olduğunu kabul eder) söylemektedirler.

Muhammed Ebû Zehre (v. 1394/1974) şöyle demektedir: "Avâmın ve câhil müslümanların sözleri, en yakın olanıyla te'vil edilir... Onları Rasûl-i Ekrem'in kabrini ziyaretten engellemek değil, irşad etmek güzel olur. Onları tekfir (veya şirke nisbet etmek) değil, anlatmak ve öğretmek uygun olur. Şüphesiz Allah Teâlâ tevhidi kıyamet gününe kadar muhafaza edecektir. Peygamber (s.a.) âhir ömründe, şeytanın bu beldede kendisine ibadet edilmesinden ümidini kestiğini bildirerek mü'minleri müjdelemiştir. O halde, artık İbn Teymiyye tevhidden endişe etmemelidir"²¹.

Şüphesiz yapılan te'vil, samimi duygularla istiğâsede bulunan müvâhid bir müslümanın küfür veya şirke nisbet edilmemesi hususunda tabîî ki bizi ihtiyata sevk etmelidir. Ancak müslüman, Allah'tan başkasının varlıklar üzerinde tesiri olabileceği imajını veren lafızlardan da kaçınmak zorundadır. Ayrıca selef devrinde başvurulmayan bu yolun, bir yöntem olarak benimsenmesi halinde, tevhidi sarsan şirke kapı aralamasından da

16 Nitekim Zehâvî (bkz. *el-Fecru's-sâdik*, s. 62), "Nidâ esnasında istiğâse edilen zât, orada bizzat hazır olmaz. Allâh'ın yaratmasıyla orada onun bereketi hazır olur" der. Bir tür mânevî iklimin; feyiz ve bereket ortamının oluşması diye ifade edilebilecek *teberrük* lafzı, bir çok âlim tarafından kullanılır. Mesela bir ilimler tarihçisi olan Taşköprizâde (v. 968/1561), Kütüb-i sitte müellifleri başta olmak üzere hadis otoritelerinin biyografilerine yer vermesinin sebebini açıklarken şöyle der: "Onları zikretmekle müşerref olalım ve onların bereketleri üzerimize gelsin diye... Ayrıca onların isimleriyle teberrük edilir ve onların vasıflarının zikredilmesi esnasında duânın kabulü zannolunur. Çünkü sâlihler anıldığı zaman rahmet iner" (bkz. *Miftâhu's-saâde*, II, 115). Taşköprizâde'nin, "Sâlihler anıldığı zaman rahmet iner" şeklinde kullandığı son cümle, İmam Şâfiî'nin hocalarından Süfyân İbn Uyeyne'ye (v. 198/813) nisbet edilir. Bkz. Sehâvî, *el-Makâsudu'l-hasene*, s. 292; Ali el-Kârî, *el-Masnû*, s. 125.

17 Saîd Havvâ, age., s. 312-313.

18 Bkz. Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, s. 18; Taftâzânî, *Muhtasaru'l-maânî*, s. 45.

19 Zilzâl 99/2

20 Mecâz-ı aklî için lafzî veya manevî bir karîne gerekir. İstiğâsede bulunan sûflerde bu karine, kalplerindeki iman olmaktadır.

21 Ebû Zehre, *İbn Teymiyye*, s. 326.

endişe duyulmalıdır. Bu itibarla, “Onlar, şeriatı değiştirdikleri gibi lügati de değiştirince...”²² diyen İbn Teymiyye'nin -biraz aşırıya kaçan- sitemi veya Abdülkâdir Geylânî'den “gavsü'l-encâb ve gavsü's-sekaleyn” diye sözeden Leknevî'nin kullandığı bu lakaplar üzerine, “Leknevî, Şeyh Abdülkâdir Geylânî için keşke bunların dışında bir lakap/ünvan kullansaydı! Ben, Şeyh'in ne kendisi ne de başkası için bu lakapların kullanılmasına rıza göstereceğini hiç zannetmiyorum... Lakapları bu şekilde büyüterek kullanmak, hayırlı nesil olan selefin ahlak ve tatbikatından değildir”²³ diyen Abdülfettâh Ebû Ğudde'nin (v. 1417/1997) ikazı, tevhid konusundaki hassasiyetin bir tezâhürü olarak görülmelidir.

C. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOD

Usûlü olmayan bir araştırmada vusûlün olamayacağı açıktır. Elde edilen delil, malzeme ve verilerin, ilmî usullerle hareket edilmeyip peşin hükümle değerlendirmeye tâbi tutulması tamamen yanlış netice verir. Bu yüzden, akademik çalışmalarda titizlik gösterilmesi gereken temel ilke objektiflik ve ağırbaşlılık (ihtiyat ve teenni) olmalıdır.

Bu temel ilkedен hareketle, doğrudan veya dolaylı olarak **vesîle** ve **tevessül** ile ilgili rivayetleri tesbit ettikten sonra bir tasnife tâbi tuttuk. Araştırmamızın **içindekiler** kısmında da görüldüğü üzere bunlar, “Zât ile Tevessül” ve “Diğer Tevessül Çeşitleri” ana başlığı altında alt başlıklar halinde sıralanmıştır.

Bu rivayetler, daha ziyade hicrî sekizinci asırda konuyu tartışmış olan Hanbelî âlim İbn Teymiyye'nin (v. 728/1327)'nin *Kâide Celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle* ile Şâfiî âlim es-Sübki'nin (v. 756/1355) *Şifâu's-sekâm* adlı eserleriyle, çağımızda konuyu tartışan Hanefî âlim Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (v. 1371/1952) *Mahku't-tekavvül fi meseleti't-tevessül*²⁴ ile Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî'nin *et-Tevessül envâuhû ve ahkâmuh* adlı eserlerinden tesbit edilmiştir. Tabii tesbit edilen bu rivayetler, adı geçen müelliflerin kaynak gösterdikleri yerler ve söz konusu rivayetler üzerine verdikleri ricâl bilgileri ve yaptıkları teknik değerlendirmeler, ilgili kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Bununla da iktifa edilmeyerek, rivayetlerin metin ve isnad değeri, objektif ve doğru olarak tesbit edebilmek için, muhtelif asırların ve farklı coğrafyaların ürünü olan ricâl, cerh-ta'dîl, mevzûât ve şerh edebiyatıyla mukayeseli bir şekilde tetkik cihetine gidilmiştir. Taraflar arasındaki münakaşalarda imkan nisbetinde hakemlik rolü üstlenilmiş, delillerin durumuna göre bazan her iki taraf tenkide tâbi tutulmuş, bazan da dirâyet gereği tercih ve temayül hissettirilmiştir.

Yapılan bu araştırmanın kapsamlı bir tahrir çalışması olarak görülmemesi mümkündür. Çünkü bahse konu olan rivayetlerin sened tetkiki yapılırken, genellikle

22 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 76.

23 Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 374 (Ebû Ğudde'nin notu).

24 Hacim itibarıyla küçük olan bu eser, Kevserî'nin *Makâlâtı* içinde yer aldığı gibi, müstakil olarak da basılmıştır. Biz, *Makâlâtı* kullanmış bulunmaktayız.

münakaşa mevzuu olan/cerhedilen raviler hakkında bilgi vermekle yetinilmiş ve değerlendirme yapılmıştır. Şüphesiz, rivayetlerin bütün tariklerinin ve sika olanlar dahil tüm ravilerin tek tek ele alınarak şema ile gösterilmesi daha iyi olacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, tenkit konusu yapılmamış ve ittifakla sika kabul edilen ravilerin ele alınması, ikna edici olması bakımından pratik/psikolojik fayda sağlamakla birlikte, sonucu etkileyecek bir faktör olarak da görülmemelidir. Tahric faaliyetinin yanısıra, tahlil ve değerlendirmeye özel önem verilen bu araştırma, asırlardır münakaşa konusu yapılmış, kelam ve tasavvuf boyutu olan ciddi bir problemi çözmeye matuf bir ilmi mesai hüviyeti taşımaktadır.

Konuyla ilgili rivayetler, “Zat ile tevessül” ve “Diğer tevessül çeşitleri” başlıkları altında tetkike tabi tutulacaktır.

I. ZÂT İLE TEVESSÜL

A. PEYGAMBERLER ve SÂLİHLERİN ALLAH NEZDİNDEKİ MERTEBESİ İLE TEVESSÜL

1. Enes'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre, halk kıtlığa maruz kaldığında Ömer b. el-Hattâb (r.a.) Abbas b. Abdilmuttalib ile istiskâda bulunarak:

- Allâhum! Peygamberimiz ile sana tevessül ederdik de bize yağmur verirdin. (Şimdi ise) Peygamberimizin amcası ile sana tevessül ediyoruz, bize yağmur ver! derdi. Bunun üzerine yağmur yağar ve halk suya kavuşmuş olurdu²⁵.

Tahric ve Değerlendirme

Buhârî'nin rivâyet ettiği bu hadis sahihtir; gerek metin gerekse isnad bakımından sıhhati tartışma konusu yapılmamıştır. Ancak vefatından sonra zât ile/şahısla tevessülü kabul etmeyenler, hadisi tevile tâbi tutmuşlardır. Onlar, hadis metninde geçen “Peygamberimiz ile ...”(بنيينا) ve “Peygamberimizin amcası ile ...”(بعم نبينا) terkiplerinde *duâ* ve *şefâat* kelimelerini takdir ederek bunun, “Peygamberimizin amcasının duâsıyla ...”(بدعاء عم نبينا) mânasına geldiğini, bu yüzden de Hz. Ömer'in Peygamber ile tevessülü bırakarak amcası Abbas ile tevessülde bulunduğunu ve bunun zât ile değil, duâ nitelikli bir tevessül çeşidi olduğunu²⁶ ifade etmişlerdir. Onlara göre, evlâ konumunda olan Hz. Peygamber yerine Abbas ile tevessül edilmesi, sağlığında iken Peygamber ile yapılan tevessülün artık vefatıyla imkansız hâle geldiğini de göstermektedir.

25 Buhârî, *İstiskâ*, 3; Fedâilu ashâbi'n-nebî, 11; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 337-338; Hâkim, *Müstedrek*, III, 334.

26 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 49, 64; Elbânî, *Teveessül*, s. 56-57.

Zât ile tevessülü kabul edenler ise, Hz. Ömer'in sözünü te'vil etmeksizin metnin açık ifadesini dikkate almışlardır. Nitekim onları temsil eden muâsır âlimlerden Kevserî (v. 1371/1952), konu hakkında özetle şu bilgiyi vermektedir:

"Bu rivâyet, sahâbenin sahâbe (Abbâs'ın şahsı) ile tevessülünü gösteren açık bir delildir. Hz. Ömer'in, "Biz Peygamberimiz ile sana tevessül ederdik" ifadesi sahâbenin, hem hayatta iken hem de vefatından sonra (Hz. Ömer devrinde vuku bulan) kuraklık ve kıtlık yılına (âmu'r-ramâde) kadar Peygamber ile tevessülde bulduklarını ortaya koymaktadır. Peygamber ile tevessülü vefat öncesine tahsis etmek, hevâdan kaynaklanan bir eksikliklerdir. Ayrıca bu, hadisin metnini tahrif etmek ve mesnedi olmayan bir tevil demektir. İstiskâ esnasında Hz. Ömer'in Abbâs'a yönelmesinden hareketle, vefatından sonra Peygamber ile tevessülü inkârâ yeltenen kimse, muhal ve beyhude bir işe girişmiş ve kalbinden geçmemiş olan bir şeyi Hz. Ömer'e nisbet etmiş olur. Bu da, sahih ve sarîh sünneti reyle iptal teşebbüsünden başka bir şey değildir. Hz. Ömer'in tatbikatı, Peygamber ile câiz olduğu gibi, onun, hayatta olan yakınıyla da tevessülün câiz olduğunu gösterir. Hatta İbn Abdilberr (v. 463/1070), Hz. Ömer'in Abbas ile istiskâda bulunmasının sebebini açıklarken şöyle demektedir: "Yeryüzü, Hz. Ömer devrinde hicretin onyedinci senesinde şiddetli bir kuraklığa maruz kalmış ve kıtlık olmuştu. Bunun üzerine Ka'b, "Ey mü'minlerin emîri! İsrâiloğullarının başına böyle bir musibet geldiğinde, Peygamberlerin yakını (asabe: baba tarafından yakınlar) ile istiskâda bulunurlardı" dedi. Hz. Ömer de, "İşte Rasûlullâh'ın amcası, babasının benzeri/kardeşi²⁷ ve Haşimoğullarının seyyidi!" diyerek Abbâs'a gitti ve halkın içinde bulunduğu kıtlıktan ona yakındı"²⁸. Bu hadise açıkça göstermektedir ki, Hz. Ömer'in Abbas ile istiskâsı, Rasûl-i Ekrem'in hiçbir nidâyı işitmeyen meyyit olmasından ve Allah nezdinde onun itibarının; mevki ve makamının (câh) olmamasından kaynaklanmış değildir. Hâşâ böyle bir anlayış, apaçık bir iftira olmuş olur"²⁹.

Hz. Ömer'in Abbas ile istiskâsının zât ile tevessül olduğunu söyleyen Kevserî, metinde bir muzâf takdir ederek rivayetin duâ nitelikli tevessül çeşidi olduğunu ileri sürenlerin görüşünü de şöyle değerlendirmektedir:

"Peygamberimizin amcası ile tevessül ediyoruz" (بِعَمِّ نَبِينَا) cümlesinde, "Peygamberimizin amcasının duâsıyla" (بِذَعَاءِ عَمِّ نَبِينَا) şeklinde mahzûf bir muzâf olduğunu iddia etmek, herhangi bir delile dayanmaksızın konuşmak ve hakikati örtbas etmek demektir. "Peygamberimizin amcası ile" tarzındaki tevessül, Abbâs'ın Peygamber'e olan

27 Rasûlullâh (s.a.), kendisinden iki veya üç yaş büyük olan amcası Abbas için "İnsanın amcası babası gibidir" diyerek ona hürmet eder, onu üzen ve incitenlerin kendisini üzmüş ve incitmiş olacaklarını söylerdi. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 518; Müslim, *Zekat*, 11; Tirmizî, *Menâkıb*, 28.

28 İbn Abdilberr, *İstîâb*, III, 97.

29 Kevserî, *Makâlât*, s. 451-452, 458.

yakınlığı ve onun yanındaki konumuyla tevessül mânasına gelir. Böylelikle bu tevessül, aynı zamanda Peygamber(s.a.) ile tevessül demek olur”³⁰.

Şevkânî (v. 1255/1839) de, şöyle demektedir: “Gerçekten Peygamber (s.a.) ile hayatında tevessül sabit olmuştur. Ayrıca vefatından sonra ondan başkasıyla da sahâbenin *sükûtü icmâi* ile tevessül sabit olmuştur. Çünkü sahâbeden hiçbiri, Hz. Ömer’in Abbas (r.a.) ile tevessülünü yadırgamamıştır. Bana göre, İzzüddîn b. Abdisselâm’ın iddia ettiği gibi tevessülün cevâzını yalnız Peygamber’e (s.a.) tahsis etmenin, şu iki sebepten dolayı bir mânası yoktur: Birincisi, Söylediğim gibi sahâbe icmâi vardır. İkincisi ise, ilim ve fazilet sahibi bir zât ile tevessül, gerçekte onun salih amelleriyle ve üstün meziyetleriyle tevessül demektir. Çünkü fazilet sahibi olan kişi, ancak amelleriyle faziletli olur. Bu durumda, ‘Allâhım, fulan âlim ile ben sana tevessül ediyorum’ diyen kimse, onun sahip olduğu ilim (ve amel) ile tevessül etmiş olmaktadır”³¹.

“Peygamberimizin amcası ile” şeklindeki izâfet terkinde, muzâf olarak *duâ* lafzını takdir etmek bizce de isabetli gözükmemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla, bu konuda İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve Elbânî gibi âlimlerin ısrarlı tutum ve davranışları, zât ile tevessülü kabul edenleri pek de ikna edememektedir. Çünkü Hz. Ömer, Abbâs’ı yanına alıp onunla tevessül ve teveccühte bulduktan sonra, “Allâhım! Bulut da su da senin katındadır, bulutu gönder ve bize yağmur indir...”³² diyerek uzun bir duâ yapmıştır. Gözyaşları içinde ve duygu yüklü bir iklimde gerçekleşen bu uzun duâdan sonra Hz. Ömer’in, “Vallâhi bu (Abbas) Allâh’a vesiledir”³³ ve O’nun nezdindeki yeridir/itibarıdır!”

(هذا والله الوسيلة الى الله عز وجل والمكان منه) şeklinde sarfettiği söz ve Hassân b. Sâbit’in, “... Abbâs’ın hâtırına ile yağmur yağdı” mânasına gelen şiiri³⁴, doğrudan zât ile (yani onun Allah nezdindeki mertebesiyle³⁵) tevessülü kabul edenlerin görüşünü destekler mahiyettedir. Ayrıca, İbn Abdilberr’e göre birçok tarikten gelen şu rivâyet de bu noktada aydınlatıcı rol oynamaktadır. Hz. Ömer istiskâda bulunmak üzere Abbâs’ı da yanına alarak (musallâya) çıktı ve şöyle dedi: “Allâhım! Biz, Peygamberimizin amcası ile sana yaklaşıyor (tekarrub) ve onun şefaati olmasını diliyoruz (istişfâ’). Peygamberin için onu gözet! Nitekim sen, ana babasının iyilik ve salâhı yüzünden iki (yetim) çocuğu gözetmiştin³⁶. Biz, istiğfar ve istişfâ’ ederek sana geldik!”. Sonra Hz. Ömer insanlara yönelerek şöyle seslendi: Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O çok bağışlayıcıdır. (Mağfiret dileyin ki) üzerinize

30 Kevserî, age., s. 459-460. Ayrıca bkz. İzzet Ali Atuyye, *Bid’a*, s. 386-387.

31 *evkânî, *ed-Dürrü’n-nadîd*, s. 5-6.

32 İbn Abdilberr, age., III, 98.

33 Hz. Ömer’in, “Abbâs’ı Allâh’a vesile ediniz!” sözü için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 497; Hâkim, *Müstedrek*, III, 334; Zehebî, *Siyer*, II, 92; Safedî, *Vâfi*, XVI, 631.

34 Bkz. Bkz. İbn Abdilberr, age., III, 98; Kevserî, age., s. 460.

35 Kevserî, age., s. 460.

36 Bu sözüyle Hz. Ömer, Hızır’ın müdâhalesinden bahseden şu âyete (Kehf 18/82) işaret etmektedir. “Duvar ise şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da salih bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki yetim çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur”.

bol bol yağmur indirsin, mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın, size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın!”³⁷. Sonra da Abbas ayağa kalkarak duâ etti. Abbâs’ın gözleri pınar gibi yaş akıtıyordu. (Bu vesileyle Allâh’ın yağmur ihsan etmesinden sonra) halk, “Seni tebrik ediyoruz, ey Hameyn sâkîsi!” diyerek Abbâs’a dokunmaya başladı³⁸.

Netice itibarıyla Hz. Ömer’in, dilimizde “Peygamberimizin amcası hürmetine” diye duâ etmek şeklinde ifadesini bulan Abbas ile tevessülünün, öncelikle onun zâtı yani, Peygamber’e (s.a.) olan yakınlığı sebebiyle Allah katındaki mertebesi; değer ve konumu ile tevessül mânasına geldiği anlaşılmaktadır³⁹. Birden fazla vuku bulan⁴⁰ söz konusu vak’adan, Abbâs’ın fazileti, Hz. Ömer’in tevâzu ahlâkı, ehl-i beyt ve salih zatlarla istiskâ ve istişfâ’ın müstehap oluşu⁴¹ gibi hükümler çıkarılmış bulunmaktadır.

2. Ümeyye b. Abdillâh b. Hâlid b. Esîd diyor ki: “**Rasûlullah (s.a.), muhâcirlerin fakirleri ile (Allah’tan) zafer isterdi**”⁴².

عن أمية بن عبد الله بن خالد بن أسيد قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يستفتح بصعا ليك المهاجرين

Tahrir ve Değerlendirme

Heysemî (v. 807/1465), Taberânî’nin (v. 360/970) rivâyet ettiği bu haberin ricâlinin Sahîh’in ricâli⁴³ olduğunu söylemektedir⁴⁴.

Taberânî, konu hakkında aynı râvîden ama farklı tarikle iki hadis daha rivayet etmektedir. Onlardan birinin metni yukarda verilenle mutabakat arz etmektedir. Diğerinin metni ise şu şekildedir: “Peygamber (s.a.), müslümanların fakirleri ile Allah’tan zafer ve yardım isterdi”.

37 Nuh 71/10-12

38 İbn Abdilberr, age., III, 99-100.

39 Bkz. İbn Hacer, age., II, 495. İzzet Ali Atıyye de, *el-Bid'a tahdîdühâ ve mevkıfu'l-İslâm minhâ* (s. 386) konulu doktora tezinde aynı sonuca ulaşmıştır.

40 *evkânî, *Neylu'l-evtâr*, IV, 315.

41 İbn Hacer, age., II, 497; Gumârî, *İthâf*, s. 36. Krş. İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 126. İbn Teymiyye de “Ehl-i salâh ile bilhassa ehl-i beyt ile istiskâ (İbn Hacer, *vesile ve şefa'atçı olmasını istemek* mânasına gelen *istişfâ'* kelimesini kullanır) müstehaptır” demektedir.

42 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 292.

43 Heysemî’nin *Mecmau'z-zevâid*’ini tahkik ederek eseri tekrar neşreden (Beyrut 1994) Abdullah Muhammed ed-Dervîş (bkz. Heysemî, *Buğyetü'r-râid fi tahkiki mecmau'z-zevâid ve menba'l-fevâid* (Mukaddime), I, 50) *Sahîh’in ricâli* (ricâlu's-sahîh) tabiriyle müellif Heysemî’nin, Buhârî’nin değil Müslim’in Sahîh’ini kasdettiğini belirtir.

44 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 262. Heysemî, râvîyi “Ümeyye b. Hâlid b. Abdillâh” olarak verir. Ancak doğru olan şekli, “Ümeyye b. Abdillâh b. Hâlid”dir. İbn Hacer’in tesbitine göre (bkz. *Tehzib*, I, 235; a.mlf., *İsâbe*, I, 128) Ümeyye üzerindeki söz konusu değişikliği (kalb) öğrencisi Ebû İshâk yapmıştır. İbn Hacer, Taberânî’nin, onun nesebini -hadisin senedinde geçtiği üzere- doğru şekilde verdiğini de ifade eder.

Hadisi rivâyet eden Ümeyye (v. 86/704), sahâbî olup olmadığı münâkaşa mevzûu olmuş bir râvîdir. İbn Hacer (v. 852/1448), “Ümeyye için ne sahâbîlik ne de ru’yet⁴⁵ sabittir”⁴⁶ diyerek tercihini ortaya koymuş ve konu hakkında yapılan münâkaşalara bir son vermek istemiştir. Ayrıca o, Ümeyye’nin mürsel rivâyetlerde bulunan sika bir râvî olduğunu söylemiştir.

Rivayetten bahsederken *el-hadîs el-me’sûr* tabirini kullanan İbn Teymiyye (v. 728/1327)⁴⁷, onun, Rasûl-i Ekrem’e yapılan nisbetini kabul etmektedir. O, hadisin “... Fakirlerin *duâsıyla*...” şeklinde te’vil edilmesi gerektiğini de hatırlatmaktadır.

Münâvî (v. 1031/1621)⁴⁸, Münziri’nin (v. 656/1258), hadis için “Râvîleri Sahîh’in râvîleridir” dediğini, Suyûtî’nin (v. 911/1505) de *hasen* remzini koyduğunu nakletmektedir.

Mürsel olduğu gerekçesiyle hadisin *zayıf* olduğunu söyleyen Elbânî⁴⁹, *sahih* olması halinde bile rivâyetin, “...Fakirlerin *duâsıyla*...” tarzında anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yorumunda o, Münâvî’yi referans göstermektedir. Ancak Elbânî’nin referans gösterdiği Münâvî’den yaptığı iktibası -“câh” ve “teyemmün/teberrük” lafızlarını kullanmamak için olacak ki- eksik bıraktığını görmekteyiz. Münâvî, hadis için “Malları ve (toplum nezdinde) makamları (câh) olmayan fakirlerin duası ile” diye yorum getirdikten sonra, “Niçin onlarla?” suâline de şöyle cevap vermektedir: “Onlarla teberrük için. Bir de hatır ve gönülleri kırık olduğundan dolayı, onların duâsı kabule daha yakındır”⁵⁰. Bununla beraber, Elbânî’nin de işaret ettiği üzere şu hadis, yapılan yorumu teyid etmektedir: “Allah bu ümmete zayıfları ile; onların duâları, namazları ve ihlasları ile yardım eder”⁵¹.

3. Osman b. Huneyf (r.a.) anlatıyor: Gözleri görmeyen (veya gözleri zayıf) bir adam Peygamber’e (s.a.) gelerek:

- Yâ Rasûlallah! Gözlerimi iyileştirmesi için Allâh’a duâ et, dedi. Rasûlullah (s.a.):

- **İstersen duâ edeyim, istersen sabredersin! Sabretmek senin için hayırlıdır**⁵², buyurdu. Adam:

45 Elbânî’nin (bkz. Tevessül, s. 114), cümledeki “Peygamber’i görmek” mânasına gelen *ru’yet* kelimesini *rivâyet* şeklinde zikretmesi, bir sehiv eseri olmalıdır.

46 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 127-128; a.mlf., *Tehzib*, I, 235; Münâvî, *Feydu'l-Kadir*, V, 280.

47 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 116.

48 Münâvî, *age.*, V, 280.

49 Elbânî, *Tevessül*, s. 114.

50 Münâvî, *age.*, V, 279.

51 Nesâî, *Cihad*, 43. Mus’ab b. Sa’d’ın babasından rivâyet edilen bu hadis, onun (babanın) kendisini mâli yönden kendisinden aşağı durumda olan sahâbîler karşısında faziletli sanması üzerine îrad buyurulmuştur.

52 Bu sözleyle Peygamber (s.a.), şu rivâyetin ifade ettiği mânaya işaret etmiş olmalıdır: “Ben kulumu iki sevdiği (yani gözleri) ile imtihan ettiğimde sabrederse, iki gözüne karşılık ona cennet veririm”. Buhârî, *Merdâ*, 7; Ahmed b. Hanbel, III, 144.

- Allah'a duâ buyur (da gözlerim açılınsın!) deyince, Rasûlullah (s.a.) onun gereği gibi abdest almasını ve şu duâyı yapmasını emretti:

“Allahım! Peygamberin; rahmet peygamberi Muhammed ile senden istiyorum ve sana yöneliyorum. Şu hâcetim için yerine getirilmesinde (gözlerimin açılmasında) ben seninle Rabbime yöneldim⁵³. Allâhım, onu benim hakkımda şefaathî kıl (onun hürmetine duâmı kabul buyur!)”⁵⁴.

Tahrir ve Değerlendirme

Hadisin isnad değeri hakkında Tirmizî (v. 279/892) şöyle demektedir: “Bu, hasen-sahih-garib hadistir; biz onu yalnız Ebû Ca’fer el-Hatmî (el-Medenî) tarafından bilmekteyiz”.

“Ebû İshak, bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir” diyen İbn Mâce (v. 273/886), Rasûl-i Ekrem’in, gözlerinden dert yanan sahâbiye abdestten sonra iki rekat namaz kılmasını emrettiğini de zikretmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) rivayetinde, “Adam (söylenen) yaptı ve şifa buldu” ifadesi mevcuttur.

Hâkim (v. 405/1014), rivâyetin *sahih* olduğunu söylemekte ve Zehebî (v. 748/1347)⁵⁵ de ona muvafakat etmektedir.

İbn Teymiyye (v. 728/1327), Osman b. Huneyf’in rivâyet ettiği hadisin *sahih* olduğunu kabul etmektedir. Ancak o, Hz. Ömer’in Abbas ile tevessül/istiskâ rivâyetinde olduğu gibi, bu hadisin de zât ile değil, duâ nitelikli bir tevessül olduğunu söylemektedir⁵⁶. Hadisin sıhhatinde bir şüphe bulunmadığını ifade eden Elbânî⁵⁷ de İbn Teymiyye gibi düşünmektedir. Bu noktada onun gerekçelerinden birisi, yaptığı şu filolojik tahlildir: “Peygamber’in (s.a.) âmâ adama öğrettiği bir cümle de “ve şeffî'nî fih”⁵⁸ şeklindedir. Buradaki *şefâat*, *duâ* demektir. Bu durumda cümlenin mânası, “Gözümü bana tekrar vermen için Peygamber’in şefâatini, yani duâsını kabul etmen hususunda benim şefaati, yani duâmı kabul buyur!” demek olur”⁵⁹. Ancak Elbânî, “İnsafla yapılan ilmî araştırmanın gereği budur” diyerek noktaladığı şu musamahalı yaklaşımıyla da esneklik göstermektedir: “Şayet, âmâ adam gerçekten Rasûlullâh’ın (s.a.) zâtı ile tevessülde bulundu ise, bu tevessül çeşidi Peygamber’e (s.a.) has bir hüküm olur. Diğer peygamberler ve sâlihler bu hükme dâhil olmaz. Onları Peygamber’in (s.a.) hükmüne dâhil etmek, sahih nazarın kabul edeceği bir şey değildir. Çünkü Peygamber (s.a.) onların seyyidi ve en faziletlisidir. O halde bunun

53 “Yönelmek” diye tercüme ettiğimiz *teveccüh* kelimesi, duânın kabul edilmesi için Peygamber’in (s.a.) vesile ve şefaathî olmasını istemek (istişfâ) mânasında anlaşılmıştır. Bkz. Mübârekpûri, *Tuhfe*, X, 32-33.

54 Tirmizî, *Deavât*, 118; İbn Mâce, *İkâmet*, 189; Ahmed b. Hanbel, IV, 138; Hâkim, *Mustedrek*, I, 700; Beyhakî, *Delâil*, VI, 167.

55 Zehebî, *Telhîs*, I, 700.

56 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 123.

57 Elbânî, *Teveccüh*, s. 75-76, 93.

58 Bu cümle, Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’de yer alır.

59 Elbânî, *age.*, s. 80.

da, birçok konuda olduğu gibi Allah'ın son Peygamberine verdiği hasletlerden / hususiyetlerden biri olması mümkündür. Hususiyet (şahsa özel) bâbında kıyas câri değildir. Binâenaleyh, âma adamın Rasûl-i Ekrem'in zâtı ile tevessülde bulunduğu kanaatinde olan kimse, artık bunu başkasına teşmil etmemelidir. Nitekim bu görüş, Ahmed b. Hanbel ve İzzüddîn b. Abdisselâm'dan nakledilmiştir⁶⁰.

Görüldüğü üzere Osman b. Huneyf'in rivâyet ettiği hadisin sıhhati, zât ile tevessülü kabul edenlerle etmeyenler arasında ittifak konusudur. İhtilaf edilen nokta ise, ilgili hadisin fiilî tatbikatını gösteren ve vefatından sonra Peygamber (s.a.) ile tevessülü ortaya koyan Taberânî (v. 360/970) kaynaklı hadisidir. Hz. Osman'ın hilâfet devrinde meydana gelen ve Osman b. Huneyf tarafından rivâyet edilen söz konusu hadise/kıssa şudur:

Bir adam, bir hâceti/işi için Hz. Osman'a gelir giderdi. Fakat Hz. Osman ona aldırış etmezdi. Derken adam Osman b. Huneyf'le karşılaştı ve durumu ona arzetti. Bunun üzerine Osman b. Huneyf ona şunları söyledi:

- Su kabını getir ve abdest al. Sonra mescide git ve iki rek'at namaz kıl. Sonra da, "Allâhım! Peygamberimiz, rahmet peygamberi Muhammed ile senden istiyor ve sana yöneliyorum. Yâ Muhammed! Seninle hâcetimim yerine getirilmesi için Rabbime yöneliyorum" diye söyle ve ihtiyacını arz et/arzedersin. Sonra bana gel de beraber (Hz. Osman'a) gidelim!

Nihayet adam gitti ve onun kendisine söylediklerini yaptı. Sonra Hz. Osman'ın kapısına geldi. Kapıcı gelip adamın elinden tutarak Hz. Osman'ın huzuruna götürdü ve sergi üzerine Hz. Osman'ın yanına oturttu. Hz. Osman:

- Nedir hâcetin? diye sordu. Adam hâcetini söyledi ve Hz. Osman da onun işini gördü. Sonra Hz. Osman, şu vakte kadar senin hâcetini hatırlamamıştım, bundan böyle bir işin olursa bize gel! dedi. Adam Hz. Osman'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Osman b. Huneyf'le karşılaştı ve ona:

- Allah seni hayırla mükâfatlandırısın (Rabbim senden râzı olsun!). Benim hakkımda sen Hz. Osman'la konuşana kadar işime bakmıyordu, dedi. Osman b. Huneyf de:

- Vallâhi, senin hakkında Hz. Osman'la görüşüp konuşmamıştım. Ancak âmâ bir adamın Peygamber'e (s.a.) gelerek duyduğu rahatsızlıktan şikayeti üzerine Rasûlullah'ın ona "Sabreder misin?" dediğine şahit oldum. Adam:

- Yâ Rasûlallah! Yanımda (elimden tutarak) beni götürececek kimse yok! Bu ise benim için hakikaten çok meşakkatli olmaktadır, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.):

60 Elbânî, age., s. 83.

- Su kabını getir ve abdest al. Sonra iki rek'at namaz kıl. Daha sonra da şu şekilde duâ et, buyurdu.

Osman b. Huneyf diyor ki: Vallâhi biz henüz ayrılmamıştık, aramızdaki konuşma uzamıştı. Derken o âmâ adam geldi. Sanki onda hiçbir rahatsızlık olmamıştı (ve daha önce âmâ değildi)⁶¹.

Taberânî (v. 360/970), Osman b. Huneyf hadisesinin sonunda rivâyetin tarikleri ve râviler hakkında bilgi verirken "Hadis sahihtir" demektedir. Ancak, Taberânî'in hadis hakkında verdiği *sahih* hükmüyle, bahse konu olan rivayetin *merfû* olan kısmını mı yoksa *ziyade* olan Osman b. Huneyf kıssasını mı kasdettiği münâkaşa mevzûu yapılmış; *sahih* hükmünü hadisin *merfû* olan kısmına ircâ edenler⁶² olduğu gibi, kıssaya ircâ edenler⁶³ de olmuştur.

Diğer yandan, isnad bakımından zayıf görülerek cerhe maruz kalan kıssa, Hz. Osman gibi kendisinden meleklerin dahi haya ettiği güzel ahlak sahibi bir şahsiyetin, ihtiyacı olan bir adama aldırış etmediği ifadesinden hareketle, metin/muhteva bakımından da tenkide tâbi tutulmuştur⁶⁴.

Görebildiğimiz kadarıyla, kıssadan sonra Taberânî'nin verdiği *sahih* hükmünün⁶⁵, rivayetin aslını teşkil eden *merfû* kısmına mı yoksa Hz. Osman'ın hilafet devrinde vuku bulan Osman b. Huneyf olayına mı ait olduğu pek de net değildir. Bundan dolayı yapılan tartışmalarda her iki temâyülü haklı çıkaracak ipuçları bulunmaktadır. Doğru olanı tesbit edebilmek için taraflar arasında hakemlik yapma konusunda hayli zorlandığımızı itiraf etmeliyiz. Bu itibarla, Osman b. Huneyf olayının arkaplanı ve rivayetin isnad değerinin, daha kapsamlı müstakil bir araştırma yapmak suretiyle netleştirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bahse konu olan Osman b. Huneyf rivayetinin *merfû* olan kısmıyla ilgili yapılan tartışmalar üzerine şunları söylemek istiyoruz: Rivayetin, "Rasûlullâh'ın hayatında ve

61 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 31; Beyhakî, *Delâil*, VI, 167-168; Münziri, *Tergîb*, I, 108-109; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 279.

62 Elbânî, *Tevevül*, s. 96-97; Taberânî, *age.*, IX, 31 dn. (Eseri tahkik eden Hamdi es-Selefi'nin notu).

63 Kevserî, *Makâlât*, s. 462; Gumârî, *Misbâh*, s. 20-21; a.mlf., *Irğâm*, s. 11-17. Müellif Gumârî'yi *Irğâm*'ı yazmaya iten sebebin, özellikle Elbânî ve onun öğrencisi Hamdi es-Selefi'nin, söz konusu Osman b. Huneyf kıssasına yönelik yaptıkları tenkitler olduğu anlaşılmaktadır. Kıssanın *sahih* olması gerektiği hususunda oldukça ısrarlı görünen Gumârî, iddialara verdiği cevapların sonunda (bkz. *Irğâm*, s. 18-19) bir nevi esneklik göstererek şöyle demektedir: "Elbânî'nin hâtırı için kıssanın zayıf olduğunu kabul etmek bile, hadisin (ittifakla sahih) *merfû* olan kısmı yeter de artar da. Peygamber'in (s.a.) âmaya tevessül tatbikatını öğretmesi, onun her halükarda meşru olduğunu gösterir... O halde bunun yalnız Rasûlullâh'ın hayatına has bir tatbikat olduğunu söyleyen kimse hakikaten bid'atçıdır. Çünkü böyle yapmakla o, sahih bir hadisle amelî iptal etmektedir. Bu ise haramdır".

64 Bkz. Elbânî, *Tevevül*, s. 99; Ataç, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevevül*, s. 50; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 265. Yapılan değerlendirmede her iki akademisyen de Elbânî'yi referans gösterir.

65 Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, I, 307.

huzurunda” diye sınırlandırılıp “vefatından sonra veya gıyabında” söz konusu olmadığını veya vefatından sonra tevessülün yalnız Rasûlullâh’a (s.a.) has olduğunu ileri sürmek, kanaatimizce inhisarcı bir görüş olmalıdır. Bundan dolayı Şevkânî (v. 1255/1839), “Şayet âma hadisi *sahih* ise, yalnız Rasûlullah ile tevessül câiz olur” diyen İzzüddîn b. Abdisselâm’ı (v. 660/1261) bu görüşünden dolayı tenkide tâbi tutmuş, tevessülün cevâzını sadece Peygamber’e (s.a.) tahsis etmenin bir gerekçesi olmadığını belirtmiştir⁶⁶. Gerçekten de, rivayetin âmaya has olduğunu gösteren bir delil veya karine yoktur.

Hadisin metninden de anlaşılacağı üzere, Peygamber (s.a.) âma sahâbîye abdest ve namazın ardından muayyen duâ tavsiyesinde bulunmuştur. Halbuki muhtelif vesilelerle kendisinden duâ talebinde bulunan sahabîlere daha önce böyle bir tavsiyede bulunmamıştı. Bu yüzden, Gumârî’nin⁶⁷ de belirttiği gibi, söz konusu tevessül nevi ile Peygamber (s.a.) diğer insanlara da şamil olacak şekilde yeni bir tatbikat tavsiye etmiş olmalıdır.

4. “Benim makâmım (câh) ile tevessül ediniz. Zira Allah nezdinde benim makâmım büyüktür”.

Tahrir ve Değerlendirme

Râvîsi ve senedine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız bu rivâyet hakkında Kevserî (v. 1371/1952), “Vârid oldu ki ...” (ve kad verade) diyerek⁶⁸ onun hadis olduğunu imâ etmektedir. Şüphesiz⁶⁹ bu ifade tarzı, Kevserî’nin de rivâyetin kaynağına muttali olamadığını göstermektedir.

Rivâyet hakkında Elbânî, İbn Teymiyye’yi referans göstererek “mevzûdur” (lâ asle leh)⁶⁹ demektedir.

İbn Teymiyye (v. 728/1327) söz konusu rivâyet üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bazı câhiller, Peygamber’in (s.a.) “Siz Allah’tan istediğiniz zaman, benim makâmımla O’ndan isteyiniz⁷⁰. Çünkü Allah nezdinde benim makâmım büyüktür” dediğini nakletmektedir. Halbuki bu hadis, bir yalandır/mevzûdur; ehl-i hadisin itimad ettiği hiçbir

66 Bkz. *evkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd*, s. 5. İzzüddîn b. Abdisselâm’ın görüş ve fetvâsını İbn Teymiyye de nakleder. Ancak o, yaptığı nakilden sonra “Âma hadisinin sıhhati de bilinmemektedir” der (bkz. *Kâide*, s. 147). Halbuki “âyet âma hadisi *sahih* ise” diyen İzzüddîn b. Abdisselâm, bu ifadesiyle, *evkânî’nin (bkz. *ed-Dürrü'n-nadîd*, s. 5) de belirttiği gibi ilgili rivâyetin ittifakla *sahih* olan *merfû* kısmına işaret etmiş olmalıdır. İbn Teymiyye’nin (bkz. *Kâide*, s. 92 vd., 123) de “âma hadisi” (hadîsü'l-a'mâ) diye zikrettiği kısmın sıhhat ve sübutunu kabul ettiğini görmekteyiz.

67 Gumârî, *Misbâh*, s. 30, 40-42; a.mlf., *İrgâm*, s. 19.

68 Kevserî, *İrgâm*, s. 5.

69 Elbânî, *Daîfe*, I, 76.

70 Bu ifade tarzı, ünlü sûfi Ma'rûf el-Kerhî'nin (v. 201/816), öğrencisi Seriyü's-Sekati'ye (v. 257/870) hitâben söylediği sözü hatırlatır. Bkz. Dn. 12.

kaynakta yoktur ve bunu hiçbir hadis âlimi zikretmemiştir. Tabî ki, Allah nezdinde Rasûlullah'ın (s.a.) makâmı, bütün nebî ve rasûllerin makâmından daha büyüktür⁷¹. İmrân

İbn Teymiyye, haklarında “şerefli, itibarlı, Allah nezdinde değer ve mertebe sahibi” mânalarına gelen “vecîh” kelimesinin kullanıldığı Hz. Musa⁷² ve Hz. İsa⁷³ ile ilgili âyetleri hatırlattıktan sonra, Hz. Musa ve Hz. İsa Allah nezdinde “vecîh” olur da, tüm evvelkilerin ve sonrakilerin gıpta ettiği, makâm-ı mahmûd ve kevser sahibi, Âdemoğlunun efendisi olan Muhammed (s.a.) hiç öyle olmaz mı? suâlini de sormaktadır.

İbn Teymiyye'nin bu açıklamalarından onun, rivâyetin son tarafının ifade ettiği üstünlük ve büyüklüğün bir hakikat olduğunu, Peygamber'in (s.a.) zâtı ile tevessülü tavsiye eden baştarafını ise kabul etmediği açıkça görülmektedir. Böylelikle İbn Teymiyye -haklı olarak- bir rivâyetin Rasûl-i Ekrem'e âdiyetini tesbit faaliyeti ile onun ifade ettiği mana ve muhtevanın tefrik edilmesi gerektiğini vurgulamak istemiştir. Çünkü ittifakla *mevzû* olmasına rağmen, mâna itibarıyla nice hikmetli ve isabetli hadisler/sözler vardır. Bu sebeple prensip olarak, bir sözün Rasûl-i Ekrem'e ait olup olmadığını tesbit edebilmek için herşeyden önce, isnad faktörü gündeme getirilmek zorundadır. Etbâu't-tâbîfnden Abdullah İbnü'l-Mübârek'in (v. 181/797) de dediği gibi, “Bana göre isnad dindedir. Eğer isnad olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi. Ona ‘Sana bu hadisi kim söyledi?’ diye sorulacak olsa, suskun ve şaşkın bir vaziyette kalır”⁷⁴.

B. PEYGAMBERLER ve SÂLİHLERİN ALLAH NEZDİNDEKİ HAKKI İLE TEVESSÛL

1. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Kim namaz kılmak üzere evinden çıkar ve ‘Allâhım, senden isteyenlerin senin katındaki hakkı için senden diliyorum. Şu yürüyüşüm hakkı için senden diliyorum. Zira ben ne büyüklenmek, ne de kendini beğenmek için ve ne gösteriş ne de duyurmak için çıktım. Ben yalnız senin gazabından sakınmak ve senin rızânı aramak için çıktım. Ben senden beni ateşten kurtarmanı ve günahlarımı bağışlamanı istiyorum. Çünkü günahları ancak sen bağışlarsın!’ derse, Allah ona rızâsiyle yönelir ve ona yetmişbin melek istiğfar eder”⁷⁵.

71 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 129.

72 Ahzâb 33/69

73 Al-i İmrân 3/45

74 Bkz. Müslim, *Mukaddime*, 5; Tirmizî, *Sünen*, V, 740; Zehebî, *Tezkira*, III, 1054; Leknevî, *Ecvibe*, s. 21; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 17.

75 İbn Mâce, *Mesâcid*, 14; Ahmed b. Hanbel, III, 21; İbnü's-Sünnî, *Amelu'l-yevm*, s. 43

Tahrir ve Değerlendirme

Hadisin senedi zayıf râviler zincirinden oluşmuştur. Atıyye el-Avfî, Fudayl b. Merzûk ve el-Fadl b. el-Muvaffak isimli râvilerin hepsi zayıftır. Fakat İbn Huzeyme (v. 311/923), Sahih'inde hadisi Fudayl b. Merzûk tarafıyla tahrir etmiştir, hadis ona göre sahihtir. Ebû Hâtim (v. 277/890), İbn Ebî Hâtim'in (v. 327/938) suâli üzerine, hadisin mevkûf olmasının daha doğru olacağını söylemiştir⁷⁶. Münzirî (v. 656/1258), "Şeyhimiz hâfız Ebu'l-Hasen bu hadisi hasen görmüştür"⁷⁷ demektedir. İrâkî (v. 806/1403)⁷⁸ de isnâdın hasen olduğunu ifade ederek aynı kanaate iştirak etmektedir. İbn Teymiyye (v. 728/1327), hadisin senedinin zayıf olduğunu ifade etmiş⁷⁹ ve hadisin metniyle ilgili farklı bir değerlendirme yapmıştır. Onun metne yönelik yaptığı değerlendirmeye geçmeden önce, hadisin râvîleri hakkındaki genel tetkimizi arzetmek uygun olacaktır:

Hadisi, sahâbi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet eden Atıyye el-Avfî (v. 111/729) özellikle hâfıza bakımandan tenkide tâbi tutulmuş zayıf bir râvîdir⁸⁰.

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) şu tesbiti, Atıyye'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den yaptığı rivâyetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini göstermektedir: "Atıyye'nin hadisi zayıftır. Bana ulaşan bilgiye göre Atıyye, el-Kelbî'ye gider ve ondan tefsir alırdı. O, el-Kelbî'ye "Ebû Saîd" künyesini vermişti. Bu yüzden Atıyye, (el-Kelbî'den naklettiği halde bazan) 'Ebû Saîd şöyle diyor' derdi. Hüseyim de Atıyye'nin hadisini zayıf görürdü"⁸¹. Bu tesbit üzerine Zehebî'nin (v. 748/1347) yaptığı şu değerlendirme de konuya açıklık kazandırmaktadır: "Bu demektir ki, Atıyye onun (Ebû Saîd künyesini taktığı el-Kelbî'nin) "el-Hudrî" olduğunu vehmettiriyordu"⁸². "Atıyye'nin hadisi nasıldır?" suâline muhâtap olan Yahya b. Maîn (v. 233/847), "O, sâlihtir" cevabını verirken⁸³, İbn Hacer (v. 852/1448) de onun hakkında şöyle demektedir: "Sadûktur, çok hata ederdi. Şii ve müdellis (tedlis yapar) idi. Üçüncü tabakadandır ve 111 tarihinde vefat etmiştir"⁸⁴.

Kevserî (v. 1371/1952), râvi Atıyye'nin şiilikle (teşeyyu') cerhedildiğini fakat Tirmizî'nin onun birçok hadisini hasen kabul ettiğini söylemektedir⁸⁵. Ayrıca o, Atıyye'nin, (Ebû Saîd künyesinin ardından)"el-Hudrî" nisbesini getirmesinden sonra

76 Bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 184.

77 Münzirî, *Tergîb*, II, 205.

78 İrâkî, *Muğnî*, I, 287.

79 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 107, 143.

80 Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 222; Nesâî, *Duafâ*, s. 225; Nevevî, *Ezkâr*, s. 32; İbn Teymiyye, age., s. 107; Zehebî, *Mizân*, III, 79; Şehâvî, *Tahrîc*, s. 62; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 236; Leknevî, *er-Raf'u ve'l-tekmül*, s. 132 dn. (Ebû Gudde'nin notu); Elbânî, *Teveessül*, s. 102; a.m.f., *Daîfe*, I, 84.

81 Ahmed b. Hanbel, age., I, 222.

82 Zehebî, *Mizân*, III, 80.

83 İbn Maîn, *Târîh*, II, 407.

84 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 393.

85 Kevserî, *Makâlât*, s. 465.

-bilhassa mütâbi hadisin bulunması halinde- tedlis ihtimalinin kalmadığını da ifade etmektedir⁸⁶.

Şüphesiz, bir râvînin şiilikle itham edilmesi, tercih edilen görüşe göre cerh sebebi değildir. Ancak Atıyye'nin (v. 111/729) el-Kelbî (v. 146/763) ile olan münasebeti ve yaptığı tedlis (tedlîsü'ş-şüyûh) hakkında Ahmed b. Hanbel ve Zehebî'nin yukardaki tesbit ve değerlendirmeleri, mecburen bizi ihtiyata sevketmektedir. Bu itibarla, Kevserî'nin, cumhur tarafından zayıf kabul edilen râvî Atıyye üzerinden tedlis şâibesini izâleye matuf açıklaması pek de ikna edici gözükmemektedir. Hadisin râvîleri arasında yer alan el-Fadl b. el-Muvaffak el- Kûfî'nin de salih bir zat olmakla birlikte zayıf bir ravî olduğunu görmekteyiz⁸⁷. Râvîlerden Fudayl b. Merzûk ise, bazı cerh-ta'dil alimleri tarafından sika kabul edilirken, bazıları tarafından da zayıf görülmektedir. Süfyan es-Sevrî (v. 161/777) ile Yahya b. Maîn'e (v. 233/847) göre Fudayl'ın sika olduğunu söyleyen İbn Ebî Hâtîm (v. 327/938), babası Ebû Hâtîm'in (v. 277/890) onun hakkında şöyle dediğini de nakletmektedir: "Fudayl sadûktur. Hadisi sâlihtir. Çok hata ederdî. Onun hadisi yazılır. Ben (babama) onunla ihticac edilir mi? diye sordum. O da "hayır" cevabını verdi"⁸⁸. Zehebî (v. 748/1347)⁸⁹, Fudayl b. Merzûk el-Kûfî'nin sika olduğu kanaatindedir. İbn Hacer (v. 852/1448)⁹⁰, Fudayl hakkındaki görüşleri özetlerken onun, Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne ve İbn Maîn gibi âlimlere göre sika, Nesâî ve İbn Hibbân'a göre ise zayıf olduğunu nakletmektedir. İbnü's-Sünnî'nin (v. 364/974)⁹¹ el-Vâzi'-Bilâl senediyle tahrir ettiği "Allâhümme bi hakkî's-sailîne aleyke" şeklindeki rivâyetle, bahse konu olan hadisin kuvvet kazandığını ifade eden Kevserî⁹², mütâbi ve şâhidlerinin çok olmasından dolayı Atıyye hadisinin sahih ile hasen arasında dönüp dolaştığı neticesine varmaktadır. Ne var ki, İbnü's-Sünnî'nin tahrir ettiği hadisin senedinde geçen el-Vâzi' b. Nâfi' de ittifakla zayıf bir râvidir⁹³. Atıyye hakkında tesbit edebildiğimiz bilgiler, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen hadisin sened itibariyle zayıf olduğu neticesine götürmektedir. Bununla birlikte İbn Huzeyme, Münzirî ve Irâkî'nin değerlendirmesi, bu neticenin ihtiyatla karşılanması gerektiğini, hadisin çok zayıf olmadığını ve hasen (li gayrih) olma ihtimalinin bulunduğunu düşündürmektedir.

Daha önce değinildiği üzere, isnad açısından rivayetin zayıf olduğunu ifade eden İbn Teymiyye, metin bakımından da farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre bahse konu olan hadis, Peygamber (s.a.) ve sâlihlerin duâsı ile tevessül kabilindedir. Çünkü Allah'tan isteyenlerin hakkı, Allâh'ın onlara icâbet etmesi, namaz için evinden çıkıp yürüyenlerin

86 Kevserî, *Makâlât*, s. 466.

87 Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, VII, 68; Zehebî, *Mizân*, III, 360; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 499.

88 İbn Ebî Hâtîm, age., VII, 75.

89 Zehebî, *Kâ'if*, II, 125.

90 Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 506.

91 İbnü's-Sünnî, *Amelu'l-yevm*, s. 43.

92 Kevserî, age., s. 465-466.

93 İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, IX, 39-40; Nevevî, *Ezkâr*, s. 32; Elbâni, *Tevessül*, s. 108; a.mif., *Daîfe*, I, 87.

hakkı ise onları sevaba nâil kılmasıdır. Bu, Allâh'ın (kendisine) *vâcib* kıldığı bir haktır. Yarattığın, Yüce Yaratıcı üzerinde ise hiçbir hakkı yoktur⁹⁴.

Gerçekten de, ehl-i sünnet anlayışına göre hiçbir kimsenin Allah üzerinde hakkı yoktur. Allah Teâlâ, fiil ve tasarruflarında mutlak irâde ve ihtiyar sahibidir. Ne var ki, duâ ve tevessül esnasında "hakkı için" tabirinin kullanılabilceği görüşünde olan âlimlerin de bunu dikkatten uzak tutmadıklarını görmekteyiz. Nitekim, ilgili hadisin metninde geçen *hakk* kelimesinin *rütbe* ve *konum* (menzile) mânasına geldiğini ifade eden Sübkî (v. 756/1355) şöyle demektedir: "Bu, Allah'ın lütuf ve keremiyle yaratıklara ihsan ettiği haktır... Burada *Hakk* ile kastedilen şey *vâcib* değildir. Çünkü Allah üzerine hiçbir şey *vâcib* olmaz. (Duâ ve tevessül esnasında) *hakk* kelimesinin kullanılmaması yönünde bazı fakihlerden nakledilen sözler de bu mânaya hamledilir"⁹⁵. Bu izah tarzına göre, bahse konu olan hadis metnindeki "Allâhım, senden isteyenlerin senin katındaki hakkı için senden diliyorum!" cümlesi, "Allâhım, isteğimin yerine gelmesi için vaad, kerem ve ihsanın gereği, senden isteyenlerin kavuşmuş oldukları/hakettikleri katındaki lütuf ve fazileti vesile kılıyorum!" şeklinde anlaşılması gerekecektir.

2. Ebû Ümâme el-Bâhilî diyor ki: Rasûlullah (s.a.) sabah akşam şöyle duâ ederdi: "Allâhım! Anılmaya en lâyık olan sensin... Göklerin ve yeryüzünün aydınlandığı yüzünün nûru hakkı için, sana ait olan her hak için ve senden isteyenlerin hakkı için senden bu sabah va akşam vaktinde beni kabul buyurmanı ve kudretinle beni cehennemden korumanı istiyorum!"⁹⁶.

Tahric ve Değerlendirme

Ebû Ümâme'den hadisi rivâyet eden Fedâl b. Cübeyr, zayıf bir râvidir ve zayıflığı ittifak konusudur⁹⁷. İbn Adıyy'in (v. 365/975), "Fedâl b. Cübeyr'in Ebû Ümâme'den on kadar rivâyeti vardır, hiçbirisi mahfuz değildir (hepsi de zayıftır)"⁹⁸ sözüne yer veren İbn Hacer (v. 852/1448)⁹⁹, ravi Fedâl b. Cübeyr'in Ebû Hâtim er-Râzî'ye (v. 277/890) göre zayıf olduğunu, İbn Hıbbân'a (v. 354/965) göre ise onun hiçbir rivâyetiyle ihticac edilemeyeceğini nakletmektedir. Râvi Fedâl b. Cübeyr hakkında verilen bilgiler, onun rivâyet ettiği söz konusu hadisin sened itibarıyla zayıf olduğunu göstermektedir.

3. Enes b. Mâlik diyor ki: Ali b. Ebî Tâlib'in annesi Fâtuma bint Esed b. Hişâm vefat ettiğinde Rasûlullah (s.a.) yanına girerek onun başucunda oturmuş ve şöyle buyurmuştur: "Allah sana rahmet eylesin anneciğim! Sen benim ikinci

94 Bkz. İbn Teymiyye, age., s. 143. Bu noktada İbn Teymiyye, "Rabbimiz kendi üzerine rahmeti yazmıştır." (En'âm 6/54) ve "Mü'minlere yardım etmek üzerimize borç (hak) idi." (Rûm 30/47) gibi âyetleri delil olarak zikreder.

95 Bkz. Sübkî, *İfâu's-sekâm*, s. 137.

96 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 264-265.

97 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 117.

98 İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 21.

99 İbn Hacer, *Lisân*, IV, 434.

annem idin. Kendin aç kalır, beni doyururdun. Kendin açık durur, beni giydirdirdin. Güzel yiyeceklerden kendini alıkoyar, bana tattırırdın. Böyle yapmakla da hep Allah'ın rızâsını ve ahiret yurdunu gözetirdin". Sonra Rasûlullah (s.a.) onun üç defa gasledilmesini emretti... Sonra da kabir kazmaları için Üsâme b. Zeyd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ömer b. el-Hattâb ve zenci bir genci çağırdı. Onlar kabrini kazdılar. Lahide ulaştıklarında ise Rasûlullah (s.a.) onu eliyle kazdı ve toprağını yine eliyle çıkardı. Kazı işi bittiğinde, Rasûlullah (s.a.) kabrin içine girdi ve orada yan yatarak şöyle buyurdu: "Dirilten ve öldüren Allah'tır. Hiç ölmeyen diridir O. Rabbim! Annem Fâtıma bint Esed'i mağfîret eyle. Hüccetini (kelime-i tevhidi) ona telkin et ve onun kabrini geniş/rahat kıl! Peygamberinin ve benden önceki peygamberlerin hakkı için duâmı kabul buyur. Şüphesiz sen merhametlilerin en merhametlisisin!". Nihayet Rasûlullah (s.a.) cenaze için dört tekbir getirdi ve onu kendisi, Abbas ve Ebû Bekir es-Siddîk kabre koydular¹⁰⁰.

Tahrir ve Değerlendirme

Heysemî (v. 807/1404), hadisin senedi hakkında şöyle demektedir: "Râvilerden Ravh b. Salâh, İbn Hıbbân ve Hâkim tarafından sika görülmüştür. Ne var ki onda zayıflık vardır. Diğer râviler ise Sahîh'in ricâlidir"¹⁰¹.

Heysemî'nin değerlendirmesinde de görüldüğü üzere, hadisin sıhhati Ravh b. Salâh yüzünden münâkaşa konusu olmuştur. Gerçekten de Ebu'l-Hâris künyeli ve Mısırlı olan Ravh b. Salâh (v. 233/847), İbn Adiyy (v. 365/975)¹⁰², Dârakutnî (v. 385/995)¹⁰³, İbnu'l-Cevzî (v. 597/1200)¹⁰⁴ tarafından zayıf görülmüştür. Râvi Ravh b. Salâh'tan yola çıkarak hadisin zayıf olduğu neticesine varan Elbânî, "Hadisin isnâdı, Taberânî ve Ebû Nuaym'a göre zayıftır. Çünkü senedinde yer alan Ravh b. Salâh bizzat Ebû Nuaym'ın da söylediği gibi teferrüd etmiştir (tek kalmıştır)"¹⁰⁵ demektedir. Ayrıca o, İbn Hıbbân (v. 354/965) ve Hâkim'in (v. 405/1014) râvi Ravh b. Salâh'ı tevsik etmelerini yeterli bulmamakta ve onların bu noktada teşâhüllerinin maruf olduğunu da ifade etmektedir¹⁰⁶. Ancak biz Elbânî'nin, "Hadisin isnâdı Taberânî ve Ebû Nuaym'a göre zayıftır" şeklindeki ifadesini pek de objektif bulamamakta ve bunun yanlış anlamaya müsait olduğunu görmekteyiz. Çünkü bu ifade tarzından, Taberânî (v. 360/970) ve Ebû Nuaym'ın (v. 430/1038) hadisi zayıf gördükleri manası çıkmaktadır. Halbuki her iki hadisçiden de böyle açık bir beyan mevcut değildir. Mesela Ebû Nuaym¹⁰⁷ hadisin garîb olduğunu ve sadece teferrüdde bulunan Ravh

100 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 351-352; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 121. Kr. Hâkim, *Müstedrek*, III, 116-117.

101 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 257.

102 İbn Adiyy, *Kâmil*, III, 146; Zehebî, *Mizân*, II, 58; İbn Hacer, *Lisân*, II, 465.

103 İbn Hacer, *age.*, II, 466.

104 İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 270.

105 Elbânî, *Tevessül*, s. 111.

106 Bkz. Elbânî, *Tevessül*, s. 112; a.mlf., *Daîfe*, I, 79, 82.

107 Ebû Nuaym, *age.*, III, 121.

b. Salâh vâsıtasıyla hadisi kaydettiğini söylemekte; râvi veya hadisin zayıf olup olmadığı hakkında bir kanaat belirtmemektedir.

4. Ömer b. el-Hattâb'dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Âdem (cennetten çıkarılmasına sebep olan) hatayı/günahı işlediğinde:

- "Yâ Rabb! Muhammed hakkı için senden beni bağışlamamı istiyorum" dedi. Allah Teâlâ:

- Ey Âdem, henüz yaratmadığım halde Muhammed'i sen nasıl tanıdın? diye sordu. Âdem:

- Yâ Rabb! Sen beni elinle yaratıp bana rûhundan üflediğinde başımı kaldırdım. arşın sütunları üzerinde "lâ ilâhe illallâh Muhammed Rasûlullâh" cümlesinin yazılı olduğunu gördüm. Bildim ki sen, ismine ancak mahlûkâtın en sevimlisini izâfe edersin! dedi.

Bunun üzerine Allah:

- Doğru söyledin ey Âdem! Hakikaten o, bana mahlûkâtın en sevgili olanıdır. Onun hakkı için bana duâ et (madem ki duâ ettin), ben de seni bağışladım. Şayet Muhâmmed olmasaydı seni yaratmazdım, buyurdu"¹⁰⁸.

Tahrir ve Değerlendirme

Hâkim (v. 405/1014), eserine aldığı bu rivayetin ardından şöyle demektedir: "Bu, isnâdı sahih olan bir hadistir. Bu kitapta zikrettiğim Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in ilk hadisi budur". Ancak rivâyeti değerlendirmeye tâbi tutan Zehebî (v. 748/1347), "Aksine hadis mevzûdur. Abdurrahman vâhî (zayıf) bir râvidir" diyerek¹⁰⁹, Hâkim'in değerlendirmesine katılmadığını belirtmektedir.

İbn Ebî Hâtim'in (v. 327/938), râvi Abdurrahman b. Zeyd hakkında verdiği bilgiler¹¹⁰ Zehebî'yi desteklemektedir. Aynı şekilde hadisi eserine alan Beyhaki (v. 458/1065)¹¹¹, teferrüde kalan Abdurrahman b. Zeyd'in zayıf olduğunu zikretmektedir.

İbn Kesîr (v. 774/1372) de rivâyeti Hâkim, Beyhakî ve İbn Asakir'den aynen naklettikten sonra şöyle demektedir: "Beyhakî, bu tarihte Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem teferrüde kalmıştır. O da zayıf bir râvidir. Allah doğrusunu daha iyi bilir"¹¹².

108 Hâkim, *Müstedrek*, II, 672; Beyhakî, *Delâil*, V, 488-489.

109 Zehebî, *Telhîs*, II, 672. Ayrıca bkz. Zehebî, *Kâ'if*, I, 628.

110 Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 233-234.

111 Beyhakî, *age.*, V, 489.

112 İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 83.

İbn Hacer (v. 852/1448), hadisin râvileri arasında geçen Ebu'l-Hâris Abdullah b. Müslim el-Fihri'den söz ederken şu tesbitte bulunmaktadır: "Abdullah b. Müslim, İsmail b. Mesleme b. Ka'neb vasıtasıyla Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den, içerisinde "Ey Adem, Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım!" cümlesi olan bâtil (asılsız) bir haber rivayet etmiştir"¹¹³

Heysemî (v. 807/1404) de, "Taberânî hadisi el-Evsat ve es-Sağîr'inde rivayet etmiştir. Senesinde tanımadığım râviler bulunmaktadır"¹¹⁴ diyerek rivâyetin sağlam olmadığına işaret etmektedir. Heysemî'nin, râvilerden Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem el-Medenî (v. 182/798) için "zayıf" dediğini¹¹⁵, bir başka münasebetle de, "Ekseriyet onun zayıf olduğu görüşündedir"¹¹⁶, İbn Adıyy ise onu sika kabul etmiştir"¹¹⁷ dediğini bilmekteyiz. Ancak tesbit edebildiğimiz kadarıyla İbn Adıyy (v. 365/975), Abdurrahman b. Zeyd'in mutlak mânada sika olduğunu söylememektedir. Çünkü o, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Nesâî, Ahmed b. Hanbel gibi cerh-ta'dil otoritelerinin Abdurrahman b. Zeyd için "zayıf" dediklerini naklettikten sonra, örnek olarak onun bazı rivayetlerini zikretmekte ve ardından da "Bütün bu rivâyetler mahfûz değildir"¹¹⁸ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Abdurrahman b. Zeyd'den gelen daha başka örnek rivayetlere de yer veren İbn Adıyy, değerlendirmesini şu cümlelerle noktalamaktadır: "Abdurrahman b. Zeyd'in hasen hadisleri de vardır. Zikrettiğim gibi Yûnus b. Ubeyd ve Süfyan b. Uyeyne ondan iki hadis rivâyet etmiştir... Onu bazıları tasdik etmiştir. O, hadisi yazılan kimselerdendir"¹¹⁹. İbn Teymiyye (v. 728/1327), söz konusu hadisi rivâyet ettiğinden dolayı Hâkim'in yadırgandığını ve bizzat Hâkim'in *el-Medhal* adlı eserinde Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in, babasından mevzû hadisler rivayet ettiğini söylediğini ifade ettikten sonra şöyle demektedir: "Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ittifakla¹²⁰ zayıf bir râvidir. O, çok hata ederdi... Hâkim'in bu ve benzeri hadisleri sahih görmesini otoriteler yadırgamışlar ve şöyle demişlerdir: "Hâkim, erbâbı nezdinde mevzû ve yalan olduğu bilinen (bazı) hadisleri sahih kabul etmiştir..."¹²¹.

İbn Teymiyye, Hâkim'in sahih olarak değerlendirdiği hadislerin ekseriyetinin gerçekte sahih olmakla birlikte, hadis âlimlerinin onun mücerred tashihine itimad etmediklerini ve onun, hatası çok sika mertebesinde olduğunu da ifade etmektedir.

İbn Teymiyye'den sonra, Hâkim'in hadis tarihindeki yerinin ne olduğuna cevap arayan bir çok alim de bu konuda İbn Teymiyye ile aynı görüşü paylaşmak durumunda kalmıştır. Mesela İbn Kesîr (v. 774/1372)¹²², *Müstedrek*'i ihtisar ederek hadislerini değerlendirmeye

113 İbn Hacer, *Lisân*, III, 359-360.

114 Heysemî, age., VIII, 253.

115 Heysemî, age., V, 147, 258.

116 Heysemî, age., I, 21.

117 Heysemî, age., III, 77.

118 İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 269-272.

119 İbn Adıyy, age., IV, 273.

120 İbn Adıyy'in yukardaki değerlendirmesi dikkate alınırca, Abdurrahman b. Zeyd'in "ittifakla" değil de, "neredeyse ittifakla" zayıf bir ravi olduğunu söylemek daha doğru olmalıdır.

121 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 85.

122 İbn Kesîr, *İhtisâr*, s. 29.

tâbi tutan Zehebî'nin (v. 748/1347), bunlardan yaklaşık yüz tanesinin mevzû olduğunu tesbit ettiğini söylemektedir. Ancak, Ahmed Muhammed Şâkir'in, tesbit ve değerlendirmede Zehebî'nin de hataları olduğunu ifade etmesi¹²³, bizi ihtiyata sevketmesi gerektiği kadar, konunun ciddiyetini de göstermektedir.

Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1378/1958), "Hâkim'in tesâhülü, vefatı sebebiyle yazdığı eseri yeniden gözden geçirememesinden kaynaklanmıştır. Ben, altı cüzden oluşan *Müstedrek*'in yaklaşık ikinci cüzünün yarısında Hâkim'in imlâsının son bulduğunu gördüm... İmlâ edilen bölümdeki tesâhül, sonraki bölümlere nisbetle çok daha azdır" diyen İbn Hacer'in (v. 852/1448) tesbitinin isabetli olduğunu söylemektedir. Ne var ki, yukarıda değinildiği üzere İbn Hacer, Abdurrahman b. Zeyd'den rivayet edilen bahis konusu hadisin bâtil olduğunu söylemek suretiyle probleme açıklık getirmiş olmaktadır.

Sened itibariyle hadisin son derece zayıf olduğunu söyleyen Elbânî, hadisin metnini de tenkide tabi tutmaktadır¹²⁴. O, "Derken Âdem Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve hemen tevbe etti..."¹²⁵ ve Allah Teâlâ'nın Âdem'i ve neslini yaratmasındaki hikmetten bahseden "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"¹²⁶ âyetine aykırı düştüğü gerekçesiyle rivayetin bâtil olduğunu ifade etmektedir.

Takıyyüddîn es-Sübkî (v. 756/1355), ilgili hadisin zayıf hatta mevzû olduğunu söyleyen İbn Teymiyye'nin görüşünü şöyle tahlil etmektedir: "İbn Teymiyye, Âdem'in (a.s.) tevessülünün aslı olmadığını, bunu Rasûlullah'tan (s.a.) hiçbir kimsenin itimada elverişli bir isnad ile rivâyet etmediğini, bunun mevzû ve yalan bir haber olduğunu iddia etmiştir. Eğer kendisine Hakîm'in bu haberi sahih kabul ettiği (tashîh) ulaşırdı¹²⁷, o bunları söylemezdi. Ona bu hakikat ulaşıp olsaydı, sanıyorum bu defa hadisin ravisi Abdurrahman b. Zeyd'i tenkid edecekti. Biz ise Hâkim'in tashihini kabul ediyoruz. Kaldı ki,

123 Ahmed Muhammed Şâkir, *Bâis*, s. 30.

124 Elbânî, *Teveessül*, s. 115-128.

125 Bakara 2/37. Bu noktada Elbânî, âyetin tefsiri sadedinde Hâkim'den (*Müstedrek*, III, 545) naklettiği şu rivayeti esas alır: Âdem (a.s.):

- Rabbim Sen beni elinle yaratmadın mı? diye sorar. Allah (c.c.):

- Evet, der. Âdem:

- Sen bana ruhundan üflemedin mi? der. Allah:

- Evet, der. Âdem:

- Rabbim! Sen beni cennetine yerleştirmedin mi? diye sorar. Allah:

-Evet, der. Âdem:

- Senin rahmetin gadabını geçmedi mi? der. Allah:

- Evet, der. Âdem:

- *âyet tevbe eder ve kendimi düzeltirsem beni cennetine döndürür müsün? diye sorar. Bunun üzerine Allah:

- Evet, cevabını verir.

Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.

126 Zâriyât 51/56. Elbânî, rivayetin "Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım" cümlesinin söz konusu âyete aykırı olduğunu söyler. Rivayeti kabul edenlere göre cümle, hakiki mânada değil de, mecâzi olarak Peygamber'e (s.a.) duyulan sevginin bir ifadesi şeklinde anlaşılmıştır.

127 Oysa yukarıda İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili verdiği bilgilerden, Hâkim'in "tashîh"inin kendisine ulaştığı anlaşılmaktadır.

Abdurrahman b. Zeyd onun iddia ettiği kadar zayıf bir ravi de değildir¹²⁸. O halde akıl ve şeriata reddetmediği bu denli önemli bir şeyi reddetmeye cesaret etmek, bir müslüman için nasıl helal olabilir?”¹²⁹.

Kevserî (v. 1371/1952) de farklı kanaatte değildir. O, Abdurrahman b. Zeyd’in İmam Mâlik (v. 179/795) tarafından zayıf görüldüğünü, başkalarının da ona tâbi olduğunu ancak onun yalanla değil, vehimle itham edildiğini, bu durumda olan bir râvinin bazı hadislerinin ayıklanması gerektiğini ve Hâkim’in de bunu yaptığını söylemektedir¹³⁰. Kevserî’ye göre Hâkim, İmam Mâlik’in bahis konusu haberi kabul ettiği görüşündedir. Çünkü Muhammed b. Humeyd (v. 248/862) İmam Mâlik’in Ebû Ca’fer el-Mansûr’a, “O (Peygamber) senin vesilesidir. O, baban Âdem’in de vesilesidir” dediğini nakletmektedir. İmam Mâlik’in, bahis konusu haberi bu şekilde benimseyip delil olarak kullanmasıyla, Abdurrahman b. Zeyd’in üzerinden vehim töhmeti ve zabt azlığı giderilmiş olmaktadır. Kaldı ki, Abdurrahman b. Zeyd, rivâyeti kayıtsız-şartsız reddedilen bir râvi de değildir. Nitekim İmam Şâfiî, el-Ümm ve Müsned adlı eserlerinde onun bazı hadislerini delil olarak kullanmaktadır. O halde Hâkim, bu hadisi sahih gördüğünden dolayı kınanamaz. Evet haber sahihtir. Ancak, Muhammed Mustafâ’nın (s.a.) faziletlerini duyduğunda göğsü daralan kimseler nezdinde tabii ki sahih değildir!”¹³¹.

“Göğsü daralan kimseler”le Kevserî’nin, bahse konu olan hadisin sıhhat ve sübutunu kabul etmeyen kadîm-muâsır âlimleri kastedtiği açıktır. Hemen belirtmeliyiz ki -şayet maksadı aşan bir ifade değilse- bu, ilmî zihniyetle pek bağdaşmayan sübjektif bir yorumdur. Bu durumda, mesela İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve İbn Hacer (v. 852/1448)¹³² gibi otoriteler de bu kategoride yer alacaktır. Oysa onların Rasûl-i Ekrem’e olan derin hürmet ve muhabbetlerinden kuşku duymak mümkün değildir. Bu sebeple, Rasûl-i Ekrem’e nisbet edilen hadislerin sahih olup olmadığını tetkik faaliyeti ile ona gösterilmesi gereken hürmet ve muhabbet birbirinden tefrik edilmelidir.

Netice itibariyle, hakkında sahih, zayıf, mevzû gibi farklı tesbit ve değerlendirmelerin yapıldığı söz konusu rivâyetin, isnad bakımından ihtiyatla karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır.

5. İbn Abbâs diyor ki: Hayber yahudileri Gatafan kabilesiyle savaşırdı. Karşılaştıklarında hep Hayber yahudilerini hezimete uğrattırlardı. Bunun üzerine yahudiler şu duâ ile (Allâh’a) sığındı: “**Allâhım! Âhir zamanda bize çıkaracağını vadettiğin ümmî Peygamberin Muhammed’in hakkı için senden onlara karşı bize yardım etmeni istiyoruz**”. İbn Abbâs diyor ki: Onlar düşmanlarıyla karşılaştıkları

128 İbn Adıyy’in, Abdurrahman b. Zeyd hakkında verdiği bilgi dikkate alınır, bu fikir kısmen doğrudur.

129 Sübkî, *‘İfâu’s-sekâm*, s. 120, 123.

130 Kevserî, *Makâlât*, s. 463.

131 Kevserî, *age.*, s. 463.

132 Kevserî, farkında olmasa gerekir ki, bahse konu olan haber hakkında İbn Hacer’in *bânl* deyişinden hiç söz etmez.

zaman bu dua ile duâda bulunurlar ve ardından Gatafân'ı yenerlerdi. Ancak Peygamber (s.a.) gönderilince, onlar Peygamber'i (s.a.) inkar ettiler. Bunun üzerine Allah şunu indirdi: **“Onlar kâfirlere karşı seninle zafer isterlerdi”**¹³³ **yâ Muhammed!**¹³⁴.

Tahric ve Değerlendirme

Hâkim (v. 405/1014) rivayeti verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Zaruret, bu haberi tefsir bâbında rivayet etmeye sevketmiştir. Hadis *garîb* (ferd dir)”. Bu değerlendirme üzerine Zehebî'nin (v. 748/1347) şu ifadesi câlib-i dikkattir: “Bu hadisi rivayet konusunda zaruret yoktur. (Râvilerden) Abdülmelik (b. Hişâm b. Antere) *metruk* ve *hâlik*¹³⁵ tir”¹³⁶.

Zehebî'nin hocalarından İbn Teymiyye (v. 728/1327)¹³⁷ de râvi Abdülmelik b. Hârûn b. Antere'nin, yalnızıyla maruf râvilerden olduğunu söylemekte ve söz konusu rivayetini kabul etmemektedir.

Kevserî (v. 1371/1952)¹³⁸, Beğavî ile Suyûtî'yi kaynak göstererek, bahse konu olan rivâyetin Peygamber (s.a.) ile tevessül mevzûunda isti'nâsen zikredilebileceğini ifade etmektedir. Ne var ki rivayet, isnad bakımından *zayıf* hatta *mevzû* olsa gerekir. Bununla beraber, yahudilerin müşrik ve kâfir Arap kabilelerine karşı Peygamber (s.a.) ile bir şekilde Allah'tan fetih ve zafer talepleri, bahse konu olan rivayetin sonunda zikredilen âyetten ve âyetin tefsiri sadedinde mühtelif senedlerle gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu rivayetler¹³⁹, özel tetkiki gerektiren müstakil bir makale konusu olacak hüviyettir. Ancak şu kadarını ifade etmeliyiz ki, ilk dönem siyer âlimlerinden İbn İshâk'ın (v. 151/768) naklettiği şu haber, bahse konu olan rivayetin nasıl anlaşılması gerektiği meselesine ışık tutmaktadır:

“Ehl-i kitap, bi'setinden önce Rasûlullâh'ı (s.a.) ve onun beklenen zamanını çok iyi biliyorlardı. Çünkü onlar kendi kitaplarında, onun ismini ve özelliklerini görüyorlardı... Onlar, (zalim) putperestlere karşı onunla zafer isteğinde bulunuyorlar ve İbrahim'in dini ile gönderilecek olan Peygamber'in isminin Muhammed olduğunu onlara bildiriyorlardı... Onlar putperestlere şunu söylerlerdi: **‘Gönderilen Peygamber’in zamanı hayli yaklaştı. Biz ona tâbi olacağız ve onunla beraber olup Âd ve İrem gibi**

133 Bahse konu olan âyet şudur: “Daha önce (yahudiler) kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap, bilip öğrendikleri hakikat onlara gelince onu inkar ettiler. İşte Allâh'ın laneti inkarcılardır” (Bakara 2/89).

134 Hâkim, *Müstedrek*, II, 289.

135 *Hâlik*, cerh lafızlarının ağır örneklerinden biridir. Cerh lafızlarının beşinci derecesinde yer alan *hâlik* bir râvinin rivayet ettiği hadis yazılmaz. Bkz. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 118.

136 Zehebî, *Tellûs*, II, 289.

137 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 84.

138 Kevserî, *Makâlât*, s. 458-459. İlgili rivayet yalnız Beğavî ve Suyûtî tarafından değil, meselâ Kurtubî (*Câmi'*, II, 27) ve Zühaylî (*et-Tefsîru'l-münir*, I, 219-220) tarafından da zikredilir. Âlûsî de (bkz. *Râhu'l-maânî*, I, 320) içinde “bi hakkı nebiyyike” tabirinin geçtiği rivayeti zikreder.

139 Rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 577-580.

sizi katledeceğiz'. Ancak Allah Teâla Rasûlünü gönderince biz ona ittiba ettik, ehl-i kitap ise onu inkar ettiler..."¹⁴⁰.

Zemahşerî¹⁴¹, İbn Teymiyye¹⁴², İbn Kesîr¹⁴³, Şevkânî¹⁴⁴, Elmalılı¹⁴⁵ ve Tabâtabâî¹⁴⁶ gibi âlimler, söz konusu rivayeti İbn İshâk'ın naklettiği haber istikametinde anlamışlardır. İlgili âyetin¹⁴⁷ tefsiri konusunda, bu anlayış bizce de isabetli gözükmektedir.

C. VEFATINDAN SONRA PEYGAMBERLER ve SÂLİHLERLE TEVESSÛL

1. Mâlik ed-Dâr -ki o Hz. Ömer'in haznadârı idi- anlatıyor: Hz. Ömer devrinde halk şiddetli bir kıtlığa maruz kalmıştı. Derken bir adam Peygamber'in (s.a.) kabrine gelerek:

- Yâ Rasûlallâh! Ümmetin için yağmur yağmasını iste. Zira onlar helak oldular! dedi. Bunun üzerine rüyasında adama şöyle denildi:

- Ömer'e git, ona selam götür, halkın suya kavuşacağını haber ver ve ona şunu söyle: "Senin vazifen, iyi muamelede bulunmak, dengeli ve güzel hareket etmektir". Adam derhal giderek durumu Ömer'e bildirdi. Bunun üzerine Ömer ağladı ve sonra da:

- Rabbim! Üstesinden gelemediğim şeyler hariç, çaba sarfetmekten geri durmuyor ve elimden geleni yapıyorum! dedi¹⁴⁸.

Tahrir ve Değerlendirme

İbn Hacer (v. 852/1448), İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) rivâyet ettiği bu hadisin isnadının sahih olduğunu zikretmektedir¹⁴⁹. Hadis, aynı isnadla Beyhakî (v. 458/1065)¹⁵⁰ ve İbn Asâkir (v. 571/1175)¹⁵¹ tarafından da rivâyet edilmektedir.

Elbânî, hem metin hem de isnad bakımından rivâyetin sahih olmadığını söylemektedir. Bu hususta onun ileri sürdüğü üç gerekçeyi burada nakletmek ve sonunda bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır:

140 İbn İshâk, *Siyer*, s. 62-63.

141 Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 81.

142 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 114-116.

143 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 128-129.

144 *evkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 113.

145 Elmalılı, *Hak Dini*, I, 416. İbn İshâk'ın rivayetini zikreden Elmalılı, diğer görüşlere de işaret eder.

146 Tabâtabâî, *Mizân*, I, 220. Tabâtabâî, yahudilerin, Peygamber'in bi'set ve hicretiyle düşmanlarına karşı (Allah'tan) fetih ve zafer istediklerini ve bunun hicret öncesinde de devam ettiğini söyler.

147 Bakara 2/89

148 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 482-483; İbn Abdilberr, *İstiâb*, II, 464; Halîlî, *Irşâd*, I, 313-314.

149 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 495.

150 Beyhakî, *Delâil*, VII, 47.

151 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (tercemetü Ömer b. el-Hattâb), LIII, 294.

a) Râvi Mâlik ed-Dâr'ın zabt ve adaleti *maruf* değildir; o *mechul* bir râvidir. Nitekim İbn Ebî Hâtım¹⁵², senedde adı geçen Ebû Sâlih'in dışında, ondan rivâyette bulunan bir ravi zikretmemiştir. Bu da onun *mechul* olduğunu göstermektedir. Ayrıca hadis ilminde otorite olan İbn Ebî Hâtım'in, onun hakkında bir tevsik ifadesi nakletmemesi de bunu desteklemektedir. O halde ravi Mâlik ed-Dâr *mechul* kalmaktadır. Hâfız İbn Hacer'in, "Ebû Sâlih es-Semman'ın Mâlik ed-Dâr'dan sahih bir isnad ile... " tarzındaki ifadesi, bizim tesbitimizle çelişmez. Çünkü biz İbn Hacer'in söz konusu ifadesinin, senedin tamamının sahih olduğu konusunda değil, yalnız Ebû Sâlih'e kadar olan kısmı hakkında bir açıklama olduğunu kabul ediyoruz. Aksi halde o, isnada Ebû Sâlih'ten itibaren başlamaz ve doğrudan "Mâlik ed-Dâr'dan... ve isnadı sahihtir" derdi... Böyle yapmakla İbn Hacer, ravi Mâlik'in durumu karşısında dikkatli olunması gerektiğine veya onun *mechul* olduğuna işaret etmektedir.

b) Hadisin metni, şeriatta müstehap olarak sabit olan istiskâ namazına hatta, "Dedim ki, Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O, çok bağışlayıcıdır. (Mağfiret dileyin ki) O üzerinize bol bol yağmur göndersin!"¹⁵³ gibi ayetlerin ifade ettiği dua ve istiğfara aykırı düşmektedir. Bu yüzden Hz. Ömer, Abbâs'ın duâsıyla tevessül ve istiskâda bulunmuştur. Selef de hep öyle yapmıştır. Onların hiçbirinden, Peygamber'in (s.a.) kabrine iltica ederek yağmur için ondan duâ talep ettiğine dair bir rivayet gelmemiştir. Eğer böyle bir şey meşrû olsaydı, bir defa olsun bunu yaparlardı. Onların böyle bir şeyi yapmamaları, söz konusu rivâyetin meşrû/makbul olmadığını göstermektedir.

c) Rivayetin sahih olduğu farzedilse bile, konu hakkında hüccet olamaz. Çünkü rivâyet, ismi zikredilmeyen bir adama dayanmaktadır. O da *mechuldür*. Seyf'in rivâyetine dayanarak onun adının Bilal olduğunu söylemek de hiçbir şey ifade etmez. Çünkü Seyf b. Ömer et-Temimî'nin zayıf oluşu da ittifak konusudur. Hatta İbn Hibbân onun hakkında şöyle demektedir: "O, sebt ravilerden mevzû hadisler rivâyet ederd. Ayrıca onlar onun hadis uydurduğunu da söylerlerdi" demiştir. O halde böyle bir adamın rivâyeti, özellikle muhalefet söz konusu olduğunda kabul edilemez"¹⁵⁴.

Bahse konu olan rivâyetin delil olarak kullanılmasına musamaha göstermeyen Elbânî'nin en önemli gerekçesinin¹⁵⁵, Mâlik ed-Dâr'ın *mechul* bir ravi olduğu görülmektedir. Ancak biz, Elbânî'nin iddia ettiği gibi Mâlik ed-Dâr'ın zabt ve adaleti maruf olmayan (*mechul*) bir şahıs değil, aksine onun maruf bir ravi olduğunu tesbit etmiş durumdayız.

152 İbn Ebî Hâtım, *Cerh*, VII, 213.

153 Nuh 71/10-11

154 Elbânî, *Teveessül*, s. 131-133. Elbânî'nin *et-Teveessül* adlı eseri, M. Emin AKIN tarafından *Teveessül Çe'itleri ve Hükümleri* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Guraba Yayınları, İstanbul 1995). Ne var ki yapılan tercüme fahiş hatalarla doludur. Bunu görebilmek için yukardaki sayfalara tekâbül eden bölümü (s. 167-170) karşılaştırmak yeterlidir.

155 Aynı gerekçeler, özetle Suudlu âlim Bin Bâz tarafından da ileri sürülmüştür. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 495 dn.

İbn Sa'd (v. 230/844), onu şöyle tanıtmaktadır: "Mâlik ed-Dâr, Ömer b. el-Hattâb'ın azatlısıdır. Hımyer kabilesinden ve Cüblânlıdır. Ebû Bekir ve Ömer'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Sâlih es-Semmân rivâyette bulunmuştur. O, maruf idi"¹⁵⁶.

İbn Hıbbân (v. 354/965) onu *es-Sikat*'ında zikretmekte ve hakkında menfi bir söz söylememektedir¹⁵⁷.

İbn Hacer (v. 852/1448) ise bunlara ilaveten şu bilgileri vermektedir: "Mâlik ed-Dâr diye bilinen zât, Mâlik b. İyâd'dır ve (asr-ı saadet'e) yetmişmiştir. Muâz ve Ebû Ubeyde'den rivayetleri vardır. Kendisinden iki oğlu; Avn ve Abdullah rivayette bulunmuştur. Buhârî, Târîh'inde¹⁵⁸ Ebû Sâlih Zekvân tarfiyle Mâlik ed-Dâr'dan Hz. Ömer'in kıtlık senesindeki sözünü (muhtasar olarak) rivayet etmiştir. Aynı rivayeti tafsilatlı olarak İbn Ebî Hayseme de tahrir etmiştir... İbn Sa'd onu Medinelî tâbiîlerin ilk tabakası içinde zikretmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Osman onu mâlî işlerde görevlendirmiş ve bu yüzden de ona Mâlikî'd-dâr adı verilmiştir. Ali İbnü'l-Medîni'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Ömer'in haznedârı idi"¹⁵⁹.

Ebû Ya'lâ el-Halîf el-Kazvîni (v. 446/1054)¹⁶⁰ de, Mâlik ed-Dâr'ın sika oluşunda ittifak edilen kadim bir tâbiî olduğunu ve tâbiînin ondan övgüyle bahsettiklerini ifade etmektedir.

Hatırlanacağı üzere Elbânî, bahse konu olan rivayet hakkında İbn Hacer'in "Ebû Sâlih es-Semmân'ın Mâlik ed-Dâr'dan sahih bir isnad ile ..." diyerek kullandığı ifadeden onun, râvi Mâlik ed-Dâr'ın *mechul* olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlamıştı. Halbuki İbn Hacer'in Mâlik ed-Dâr'ı tanıtıcı mahiyette verdiği bilgiler, böyle bir yoruma mahal bırakmayacak kadar açıktır. Şüphesiz İbn Hacer'in söz konusu açıklaması, Elbânî'nin yaptığı yorumu anlamsız kılmaktadır. Hz. Ömer gibi, rivayet konusunda tesebbüt ve ihtiyat sahibi bir zâtın, resmî veya özel mâlî işlerde onu istihdam etmesi, râvi Mâlik ed-Dâr'ın zabt ve adaletinin bir göstergesi sayılmalıdır. Bu tesbit bizi, Elbânî'nin, Mâlik ed-Dâr hakkında İbn Hacer'in verdiği biyografik bilgiyi görmediği veya görmezlikten geldiği kanaatine götürmektedir. Bu detaylı bilgiden sonra, Elbânî'nin Mâlik ed-Dâr hakkında Münzirî (v. 656/1258) ile Heysemî'den (v. 807/1404) naklettiği, "Onu tanımıyorum" sözünün artık bir kıymet ifade etmediği de anlaşılmaktadır.

Elbânî'nin rivayete yönelttiği tenkitlerden birisi de vak'anın, adı zikredilmeyen bir adama dayandığı ve İbn Hacer'in, Seyf b. Ömer'in Futûh'undan naklen söz konusu mechul adamın Bilal b. el-Hâris olduğunu söylemesi¹⁶¹ idi. Seyf b. Ömer et-Temimî el-Esedî el-Kûfî (v. 180/796 civarı), Elbânî'nin de ifade ettiği gibi ittifakla zayıf bir

156 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 12.

157 İbn Hıbbân, *Sikat*, V, 384.

158 Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 304-305.

159 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 484.

160 Halîfî, *İrşâd*, I, 313.

161 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 496. Kr° Elbânî, *Tevessül*, s. 131.

râvidir/ahbarîdir¹⁶². Görebildiğimiz kadarıyla onunla ilgili en iyimser değerlendirme şudur: "Seyf'in bazı hadisleri meşhur (ve maruf) dur. Ekseriyeti ise münkerdir. O, sıdktan ziyade za'fa yakındır"¹⁶³.

Rasûl-i Ekrem'in kabrine gelen zâtın isim olarak tesbiti konusunda İbn Hacer tarafından Seyf'in kaynak gösterilmesi, kanaatimizce yadırganacak bir durum değildir. Çünkü asıl itibariyle, rivayetin -İbn Hacer'in tesbitine göre- sahih bir isnadla sübutu, tamamen Seyf'in dışında meydana gelen bir gelişmedir. Seyf, sadece gelen zâtın kim olduğu suâlüne cevap ararken devreye girmektedir. Bu merhalede Seyf kaynaklı bir bilginin malzeme olarak kullanılması, tenkid mevzuu olmasa gerektir. Üstelik Söz konusu malzemeyi kullanan İbn Hacer, Seyf'in zayıf oluşunun farkındadır ve onun hakkında teferruatlı bilgiye sahip bulunmaktadır¹⁶⁴. Kaldı ki, yer ve tarih itibariyle Seyf'in verdiği bilgiyle çelişen bir durum da vârid değildir. Çünkü adı geçen Bilal b. el-Hâris el-Müzenî (v. 60/680) Medinelidir ve Rasûlullâh'ın (s.a.) Mekke fethi öncesinde Medine'ye gelmelerini temin etmek üzere Müzeyne kabilesine haberci olarak gönderdiği ve Mekke fethine bin (1000) kişilik bir kuvvetle katılan Müzeynelilerin üç sancaktarından biri olan sahâbîdir¹⁶⁵. Netice itibariyle, vefatından sonra Peygamber (s.a.) ile tevessül ve istiskânın cevâzını gösteren ilgili rivayet¹⁶⁶, -İbn Hacer'in de ifade ettiği üzere- sahih olmalıdır. Nakledilen vak'a, rüyanın delil olarak kullanıldığı ileri sürülerek tenkid mevzuu da yapılmamalıdır. Çünkü rüya ile ahkâmın sabit olmadığı bilinen bir husustur. Bu vak'ayı önemli kılan nokta, Bilal b. e-Hâris'in uyanık olduğu halde yaptığı tatbikattır. Bu da onun, ravza-i mutahhereye gelerek Rasûl-i Ekrem'den ümmeti için Allah Teâlâ'dan yağmur niyazında bulunma talebidir. Nevevî (v. 676/1277), "Ziyaretçi kerîm olan kabre (ravza-i mutahhere) gelir; sırtını kibleye, yüzünü de kabrin duvarına çevirir... Kendisi hakkında Peygamber (s.a.) ile tevessülde bulunur ve onunla Allah Teâlâ'dan istişfâ' eder" dedikten sonra şunu kaydetmektedir: "Bu konuda Mâverdî, el-Kâdî Ebu't-Tayyib ve diğer ashabımızın müstahsen görerek el-Utbî'den naklettikleri en güzel söylenecek söz şudur: "Ey şu kutlu toprakta yatanların en hayırlısı olan Peygamber! Sana arz-ı hürmet ederim. Bu şerefli kabrin varlığından dolayı, yeryüzünün tüm dağları ve ovaları ne kadar da hoştur. Peygamberim! Senin sâkini bulunduğun şu kabir-i şerife canım feda olsun! İffet ve nezâhet, kerem ve cömertlik, iyilik ve güzellik hep bu kabrin içindedir"¹⁶⁷. Aynı hadise İbn Kesîr (v. 774/1372) tarafından şöyle verilmektedir: "Aralarında Ebû Mansûr es-Sabbâğ'ın da bulunduğu bir grup alim, el-Utbî'den şu meşhur hikayeyi/kıssayı nakleder. el-Utbî anlatıyor: Peygamber'in (s.a.) kabri yanında otuyordum. Derken bir bedevi gelerek, selam

162 Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IV, 278; İbn Adıyy, *Kâmil*, III, 435-436; Safedî, *Vâfı*, XVI, 66; Zehebî, *Kâ'if*, I, 476; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 470.

163 İbn Adıyy, *Kâmil*, III, 436.

164 Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 470.

165 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 291-292; Hakim, *Müstedrek*, III, 592-593; İbn Asâkir, *Târihu Madineti Dımaşk* (tercemetü Abdillâh b. Imrân), XXXVII, 216; İbn Hacer, *İsabe*, I, 164.

166 Kevserî (bkz. *Makâlât*, s. 452-453, 461) bu rivayetin, vefatından sonra Peygamber (s.a.) ile istiskâ konusunda sahâbe tatbikatını ortaya koyduğunu, onların hiçbiri tarafından yadırganmadığını ve bunun, tevessülü kabul etmeyen muhalifleri susturacak kadar kesin bir delil olduğunu zikreder.

167 Nevevî, *Mecmû*, VIII, 255-256.

sana ya Rasûlallâh! dedi ve şöyle devam etti: Ben Allah Teâlâ'nın, "Eğer onlar, kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'tan mağfiret dileseler ve Rasûl de onlar için mağfiret talebinde bulunsaydı, Allah'ı çok affedici ve esirgeyici bulurlardı"¹⁶⁸ buyurduğunu işittim. İşte günahlarımdan (tevbe edip) mağfiret dileyerek ve benim için Rabbime şefaatte bulunmanı isteyerek sana geldim, dedi. Sonra bir şiir¹⁶⁹ okudu ve oradan ayrıldı. O esnada bana bir uyku bastı. Rüyamda Peygamber'i (s.a.) gördüm. Bana, "Ey Utbî, bedevîye yetiş ve Allah'ın onu bağışladığını kendisine müjdele! buyurdu"¹⁷⁰.

İbn Teymiyye (v. 728/1327), bu hadisenin, ictihad ve fetvâlarıyla amel edilen dört büyük müctehid başta olmak üzere imamlardan nakledilmediğini, ancak bunun müteahhir bazı âlimler tarafından zikredildiğini ve bunu destekleyecek şer'î bir delilin bulunmadığını söylemektedir¹⁷¹. Hadiseyi *Tefsîr*'inde zikreden İbn Kesîr ise herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Ancak, bir tenkid yöneltmeksizin hadiseyi nakletmesinden onun, "ma'riz-i hâcette sükkût beyân-ı zarûrettir" kaidesi gereğince bunu tasvip ettiği anlaşılmaktadır. Bahse konu olan hadisede rüyanın bir delil olarak kullanıldığı düşünülmemelidir. Çünkü rüya ile ahkam sabit olmaz. Ancak ifade etmek gerekir ki hadisenin, ehl-i tahkik bazı alimlerin tasvibinden geçmesi, bunun, şirke müncer olan bid'at bir uygulama olmadığı mesajını vermesi bakımından dikkat çekmektedir.

2. Ebu'l-Cevzâ Evs b. Abdillâh anlatıyor: **Medine halkı şiddetli bir kıtlığa maruz kalmıştı. Onlar Âişe'ye gelerek durumdan yakındılar. Bunun üzerine Âişe: Peygamber'in (s.a.) kabrine bakın, ondan semaya doğru bir delik açın. Onunla sema arasında da hiçbir tavan/engel olmasın! dedi. Onlar da hemen dediğini yaptılar. Bunun üzerine bize öyle bol yağmur yağdı ki, otlar yeşerdi, develer yağdan çatlarcasına semizleşti. Bundan dolayı o yıla "çatlama" manasına gelen âmu'l-fetk adı verildi**¹⁷².

Tahric ve Değerlendirme

Bu mevkuf hadisi Dârimî (v. 255/868), Ebu'n-Nu'mân - Saîd b. Zeyd - Amr b. Mâlik en-Nekrî - Ebu'l-Cevzâ Evs b. Abdillâh'dan oluşan sened ile Hz. Âişe'den rivayet etmiştir. Muâsır âlimlerden Abdullah Gumârî¹⁷³ rivayeti sahih kabul ederken, Elbânî zayıf görmektedir. Elbânî, şu üç sebepten dolayı rivayetin hüccet olamayacağını söylemektedir:

168 Nisâ 4/64

169 Şiir, yukarıda Şâfiî fakih ve muhaddis Nevevî'nin "en güzel söylenecek söz" diye naklettiği medhiyeden ibarettir.

170 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 532. Kıssa için ayrıca bkz. Sübkî, *"ifâu's-sekâm*, s. 46; Zürkânî, *"erhu'l-mevâhib*, VIII, 306 (Kastallâni'den, kendisinin "ahit olduğu benzer bir hadise de nakledilir); Nebhânî, *"evâhid*, s. 97.

171 Bkz. İbn Teymiyye, *Kâide*, s.76. İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden İbn Abdilhâdî (v. 744/1343) de (bkz. es-*Sârim*, s. 245-247, 323) aynı kanaattedir.

172 Dârimî, *Sünen*, I, 43.

173 Gumârî, *İrğâm*, s. 24 dn.

a) Râvilerden Saîd b. Zeyd'de zayıflık vardır (fihî da'fun). İbn Hacer *Takrîb*'inde, onun hakkında "Sadûktur, evhâmı vardır"¹⁷⁴ derken, Zehebî de *Mîzân*'ında şöyle söyler: "Yahya b. Saîd: O, zayıftır. Sa'dî: O, hüccet değildir, onun hadisini zayıf sayarlar. Nesâî: O, kuvvetli değildir. Ahmed: Onun zararı yok"¹⁷⁵, Yahya b. Saîd onu makbul görmezdi".

b) Bu, mevkuf bir haberdir; Hz. Âişe'nin sözü olup Peygamber'e (s.a.) ulaşan merfû bir hadis değildir. Şayet haber sahih olsaydı, yine de hüccet olamazdı. Çünkü onun, bazı sahabîlerin -hata ve savâbın imkan dahilinde olduğu- icthâdî görüşleri kabilinden olması muhtemeldir. O görüşler ise bizi bağlamaz, biz onlarla amel etmek mecburiyetinde değiliz.

c) Ârim diye bilinen Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl, sika bir râvi olsa da ömrünün sonunda ihtilâta maruz kalmıştır. Burhâneddîn el-Halebî onu ihtilâta maruz kalanlar arasında zikretmiş ve şöyle demiştir: "Onların hakkındaki hüküm şudur: İhtilattan önce kendilerinden hadis alınan kimselerin hadisi makbuldür. İhtilattan sonra alınanların veya durumu müşkil olup kendisinden ihtilattan önce mi sonra mı hadis alındığı bilinmeyenlerin ise, makbul değildir". Bu Haberi Dârimi'nin ihtilat öncesi mi sonrası mı Ârim'den dinlediği bilinmemektedir. O halde bu haber makbul değildir ve hüccet olarak kullanılamaz..."¹⁷⁶

Elbânî'nin, râvilere yönelttiği tenkidleri tetkik ederek bir değerlendirme yapmak istiyoruz: Onun zayıf ilan ettiği Saîd b. Zeyd'i (v. 167/783) sika, sadûk, hâfız gibi farklı lafızlarla tevsik edenler İbn Hacer'in tesbitine göre şunlardır: İbn Maîn¹⁷⁷, İbn Sa'd, Buhârî¹⁷⁸, İclî¹⁷⁹, Ebû Ca'fer ed-Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hıbbân¹⁸⁰. Yine farklı lafızlarla onun zayıf olduğunu söyleyenler de şunlardır: Yahya b. Saîd, Ebû Hâtim, Nesâî, el-Cûzecânî, Ebû Bekir el-Bezzâr ve Dârakutnî¹⁸¹.

Görüldüğü üzere Elbânî, Saîd b. Zeyd'in zayıf bir ravi olduğu fikrinde olanları söz konusu ederken, onun sika olduğunu ifade eden hadisçileri âdeta görmezlikten gelmektedir. Aslında Elbânî'nin, senedinde Saîd b. Zeyd'in bulunduğu başka bir hadis için şu değerlendirmeyi yaptığını da görmekteyiz: "Hadisin isnadı hasendir. Râvilerin hepsi de

174 Son derece doğru manasına gelen sadûk, İbn Hacer'in tasnifine göre dördüncü mertebeye, evhamlı mânasına gelen lehû evhâm ise beşinci mertebeye yer alan ta'dîl lafızlarından. Bkz. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 199, 333.

175 Zararı yok, zararsız mânasına gelen *leyse bihî be'sün* veya *lâ be'se bih* terimi, ta'dîl lafızlarındandır. Nitekim Yahya b. Maîn, "Benim, kendisi hakkında lâ be'se bih dediğim kimse sikadır" der. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 10; V, 148.

176 Elbânî, *Teveessül*, s. 140-141.

177 Bkz. İbn Maîn, *Târîh*, II, 199; Zehebî, *Kâ'if*, I, 361. İbn Maîn, bizzat kendi eserinde Saîd b. Zeyd'in sika olduğunu ifade eder. Bu açık beyan karşısında Ukaylî'nin (v. 323/934), İbn Maîn'in onun hakkında "zayıftır" dediğine dair naklettiği bilgi (bkz. *Duafâ*, II, 105-106) doğru olmasa gerektir. Eseri tahkik ederek neşreden Kal'acî da dipnotta, Saîd b. Zeyd'in sika olduğunu ve Nesâî dışında Kütüb-i sitte müelliflerinin onun hadislerini tahrir ettiklerini söyler.

178 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 472.

179 İclî, *Târîhu's-sikât*, s. 184.

180 İbn Hıbbân, Saîd b. Zeyd'in sadûk ve hafız olduğunu, fakat onun hata yapanlardan olduğunu, bu yüzden teferrüdî halinde onunla ihticac edilmeyeceğini de söyler.

181 Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 304-305. Ayrıca bkz. Zehebî, age., I, 361.

sikadır. Saîd b. Zeyd hakkında söz söylenmiştir ama bu, onun hadisini hasen derecesinden aşağı düşürmez. İbnu'l-Kayyim de hadisin isnadının ceyyid (sahih) olduğunu söylemektedir¹⁸². Kabul edilmelidir ki bu tutum, biraz da peşin hüküm ve taassuptan kaynaklanmaktadır. Bu tesbitimiz de gösteriyor ki, Elbânî'nin râvilere ilişkin verdiği bilgi ve yaptığı değerlendirme, bir yerde bahse konu olan ravinin rivayetinin muhtevasıyla alâkalıdır. O, kendi fikir dünyasına ve meşrebine aykırı bulduğu rivayetleri özellikle sened bakımından bir şekilde çürütmeye çalışırken, sahip olduğu zihniyetle mutabakat arzeden rivâyetleri ise bazan -senedinde bir başka yerde zayıf olduğunu söyleyerek tenkid ettiği (Saîd b. Zeyd örneğinde olduğu gibi) râvi olsa bile- kabul edebilmektedir. Böylelikle Elbânî, bilerek veya bilmeyerek kendisiyle çelişmektedir. Şüphesiz bu, ilmî zihniyet ve akademik nezaketle bağdaşmayan bir tutumdur.

Söz konusu Hz. Âişe hadisini reddeden Elbânî'nin gerekçelerinden birisi de, Ârim diye bilinen râvi Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî'nin (v. 224/838), sika olmakla birlikte ömrünün sonunda ihtilat ve teğayyüre maruz kalması ve onun yaptığı rivâyetin ihtilat dönemi öncesine mi yoksa sonrasına mı aît bir haber olduğunun tesbit edilememesidir¹⁸³.

Ârim, gerçekten de ömrünün sonunda ihtilat ve tegayyüre maruz kalan sika muhaddisler arasında zikredilen bir râvidir¹⁸⁴. Genellikle hastalık ve yaşlılık gibi sebeplerle ihtilâta uğrayan râvilerin, bu hallerinden sonra yaptıkları rivâyetler delil kabul edilmez. Mâhiyeti müşkil olan, yani ihtilattan önce mi sonra mı alındığı bilinmeyen rivâyetler de aynı hükme tâbidir. İhtilattan önceki rivâyetler ise kabul edilir¹⁸⁵.

İbnu's-Salâh (v. 643/1245), Buhârî ve Zühîlî (v. 258/871) gibi muhaddislerin, Ârim'den aldıkları rivâyetlerin ihtilat öncesine ait olması gerektiğini kaydettirmektedir¹⁸⁶. İrâkî (v. 806/1403) de, Müslim'in (v. 261/874) Dârimî vasıtasıyla Ârim'den aldığı rivâyetlerin ihtilattan önce gerçekleştiğini ifade etmektedir¹⁸⁷.

Görebildiğimiz kadarıyla Ârim'i en sert biçimde tenkid eden şahıs İbn Hibbân (v. 354/965)'dir. Onun, Ârim hakkında, "Ömrünün sonunda ihtilata uğradı ve ne rivayet ettiğini bilmeyecek kadar tegayyüre maruz kaldı. Bundan dolayı da rivayetleri içinde çok sayıda *münker* hadis vardır. Bu sebeple, müteahhir râvilerin ondan rivâyet ettikleri hadislerden kaçınmak gerekir. O rivâyetler birbirinden ayırt edilemeyince, artık onların hepsi terkedilir ve hiçbir hadisiyle ihticac edilmez" dediğini öğrenmekteyiz. Bu değerlendirmeyi İbn Hibbân'dan nakleden Zehebî'nin (v. 748/1347) şu tesbiti oldukça dikkat çekicidir: "İbn

182 Elbânî, *İrvâu'l-galîl*, V, 338.

183 Bkz. Elbânî, *Teveccül*, s. 141.

184 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulâmu'l-hadis*, s. 356; Alâeddin Ali Rıza, *Nihâyetü'l-İğtibât*, s. 335; Sâlihî, *Tabatât*, II, 34; İrâkî, *Takyîd*, s. 461-462; Suyûtî, *Tedrib*, II, 329.

185 İbnu's-Salâh, *age.*, s. s. 352.

186 İbnu's-Salâh, *age.*, s. 356. İbnu's-Salâh'ın (bkz. *age.*, s. 305), bahse konu olan zâtin "Ârim" lakabından hareketle, "Ârim, *arâme* (fesad) den uzak sâlih bir kul idi" ekleindeki ifadesi câlib-i dikkattir.

187 İrâkî, *age.*, s. 462.

Hıbbân, râvi Ârim için hiçbir *münker* hadis getirememiştir/gösterememiştir. Peki nerede kaldı onun iddiası?"¹⁸⁸. Dârakutnî'nin (v. 385/995), Ârim hakkında "İhtilâttan sonra onun *münker* bir hadisi ortaya çıkmamıştır, o *sikadır*"¹⁸⁹ şeklinde yaptığı değerlendirme de, onun, hemen kolayca tenkid edilecek bir muhaddis olmadığını göstermektedir. Kaldığı Elbânî, hakkında ihtilaf edilen (muhtelefun fih) bir râvînin bulunduğu hadis için "Hasen olması muhtemeldir" diyebilmektedir¹⁹⁰.

Elbânî, İbn Teymiyye'den (v. 728/1327) naklettiği şu sözlerle de söz konusu Hz. Âişe hadisinin metnini tenkide tâbi tutmaktadır:

"Bu haberin yalan olduğunu gösteren karinelere birisi de, Hz. Âişe'nin yaşadığı dönemde evin (beyt) bir deliği¹⁹¹ olmamasıdır. Peygamber'in (s.a.) zamanında olduğu gibi (ev değişmeden) kalmıştır. Evin bir bölümü açık (tavansız) idi. Güneş de oradan girerdi... Şayet bu rivayet *sahih* ise, bu, yaptıkları duâlarda insanların bir ölmüş ile tevessülde bulunmadıklarına delil teşkil eder... Onların kabir üzerine delik açmaları, ancak onun üzerine rahmetin inmesi içindir..."¹⁹².

Ali el-Kârî (v. 1014/1605)¹⁹³ de, kabrin semâya doğru açılmasının sebebini Rasûlullâh (s.a.) ile ziyadesiyle istişfâ' (ve tevessül) e bağlayan görüşe dikkat çekmektedir. Kabrin açılmasını da o, kabrinin tam karşısında Rasûl-i Ekrem'in hücre-i saâdetinin tavanından müteaddit menfezlerin gerçekleştirilmesi şeklinde açıklamaktadır.

Bahse konu olan rivâyetin isnâdı *sahih* değilse de, Gumârî'nin¹⁹⁴ de belirttiği üzere *lâ be'se bih*¹⁹⁵ olmalıdır.

3. "İşlerde acze düştüğünüz (şaşırp kaldığınız) zaman, kabir ehlerinden yardım isteyiniz!"

إذا تحيرتم في الأمور فاستعينوا من أهل القبور

188 Zehebî, *Mizân*, IV, 8; Leknevî, *er-Raf'u ve't-Tekmil*, s. 278-279; Sönmez, *İbn Hibban ve Cerh-Ta'dil Metodu*, s. 119.

189 Sâlihî, *age.*, II, 35.

190 Mesela Elbânî (bkz. *Silsiletü'l-ehâdis es-sahîha*, IV, 354) senedinde hakkında ihtilaf edilen İsâ b. Cârîye'nin bulunduğu hadis için aynı ifadeyi kullanır.

191 Hadisin orijinal metninde geçen ve "delik" diye tercüme ettiğimiz "kevv" kelimesi, "pencere" olarak anlaşılmalıdır. Filologlar, *kevv* veya *kevve* (*küven* ekinde cemilenen *küvve* de bir lehçedir) kelimesinin duvardaki yarık/delik, ev vb. yerlerdeki delik mânasına geldiğini ifade etmektedirler. Bkz. Râzî, *Muhtârü's-suhâh*, s. 585; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XV, 236.

192 Elbânî, *Teveessül*, s. 141-142.

193 Ali el-Kârî, *Mirkât*, X, 291.

194 Gumârî, *Mısbâh*, s. 53.

195 *Lâ be'se bih* terimi için bkz. Dn. 166.

Tahrir ve Değerlendirme

İsmail Aclûnî (v. 1162/1748) bu rivayet için, “İbn Kemâl Paşa’nın el-*Erbain* adlı eserinde böyledir”¹⁹⁶ diyerek, haberi eserinde zikretmekle yetinmiş bulunmaktadır.

İbn Kemâl Paşa (v. 940/1533), kaynak gösterilen kendi eserinde¹⁹⁷ üçüncü hadis olarak söz konusu rivayeti zikretmektedir. Ancak o, hadisin tahririni yapmaksızın sadece bir takım felsefi/tasavvufî şerh ve izahlarla iktifa etmektedir.

Muâsır âlim Elmalılı (v. 1361/1942) da, aynı kaynağa atıfta bulunmakla birlikte, söz konusu rivâyet üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “... Bu hadis şâyi’ olmakla beraber lafzının sıhhati tesbit edilememiştir. Maamâfih mânası duâ teabbüd mahiyetinde olmamak şartıyla zikrettiğimiz gibi kâbil-i izahdır”¹⁹⁸. Şüphe yok ki “Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin!”¹⁹⁹ daha doğrudur²⁰⁰.

İbn Teymiyye (v. 728/1327)²⁰¹ ve Âlûsî (v. 1270/1853)²⁰² gibi âlimler, hadisin *mevzû* olduğunu söylemişlerdir. Ali el-Kârî (v. 1014/1605)²⁰³ de, “denildi ki” diyerek haberi “sîğâ-i temrîz” ile zikretmiştir.

Konu hakkında Leknevî’nin (v. 1304/1886) şu yorum ve değerlendirmesini nakletmekte fayda vardır:

“Mezkur söz hadis değil, *mevzû* bir haberdir. Bunun tevcihi (sözü söyleyenin kasedettiği mâna) şunlardan biri olmalıdır:

a) Hüküm itibariyle bir şeyin helal veya haram oluşunda şüpheye düştüğünüz zaman, kabirlerdeki kadîm âlimlerin görüş ve icihadlarından yardım bekleyin, kendi reylerinizle amel etmeyin!

b) Dünyevî işlerde zor durumda kalıp stres ve sıkıntı içinde olduğunuz zaman kabir ehlini bir düşününüz! Onlar (geçici) dünyayı bıraktılar ve (ebedî) âhîret yolculuğunu seçtiler.

196 Aclûnî, *Ke’fu’l-hafâ*, I, 88.

197 İbn Kemâl, *erhu’l-ehâdis el-erbaîn*, s. 62.

198 Bununla Elmalılı, yaptığı şu izahı kaseder: “...Dirilerden istenmesi caiz olmıyan şeyleri ölülerden istemenin hiç yakışmıyacağı da bedîhîdir. Onlardan istifade, onların ahval ve sıretlerini düşünerek ilmi, ameli eserlerinden ve güzel sıretlerini yaşatmak suretiyle ruhanîyetlerinden istifadedir”. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6052.

199 Bakara 2/45

200 Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6052 dn.

201 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 152.

202 Âlûsî, *Rûhu’l-maânî*, VI, 127.

203 Ali el-Kârî, *erhu Mûsned-i Ebî Hanîfe*, s. 227.

c) Hedeflerinizi gerçekleştirmekte çaresiz kaldığınızda, kabir ehlini vesile kılarak Allah'tan isteyin. Böylece onların bereketleri sebebiyle duânız kabul edilsin! Ancak onların müşkülleri çözen veya onların kâinâtın tasarruf ve idaresinde Allâh'a ortak kimseler olduklarını sanarsanız duânız kabul edilmez. Çünkü bu açık bir şirkittir²⁰⁴.

Leknevî'nin bu yorum ve değerlendirmesinden, onun, "kabir ehlini vesile kılarak Allah'tan istemek" mânâsındaki tevessülü kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Teymiyye, Âlûsî ve Leknevî'nin de ifade ettikleri üzere, bahse konu olan rivayetin *mevzû* olduğu açıktır. Rivayetin, Şeyhu'l-İslâm İbn Kemal Paşa tarafından -tahrici yapılmadığı halde- hadis olarak telakki edilmesi, bir kıymet ifade etmemelidir. Çünkü, Suyûtî (v. 911/1505) ile İbn Kemal (v. 940/1533) arasında yapılan mukayeseden²⁰⁵ de anlaşıldığı gibi o, kelâm, mantık, fıkıh, usûl gibi dirâyet ilimlerine gösterdiği ihtimamı, rivâyet ilimlerine pek gösterememiştir.

II. DİĞER TEVESSÜL ÇEŞİTLERİ

A. MELEKLER İLE TEVESSÜL

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birisinin hayvanı ıssız bir yerde/çölde aniden boşanıp gittiği zaman, 'Ey Allâh'ın kulları, (hayvanımı) tutunuz!' diye nidâ etsin. Çünkü, yeryüzünde Allâh'ın hazır kulu vardır, onu sizin için tutacaktır"²⁰⁶.

Tahric ve Değerlendirme

Tevessül konusunda mesned olarak kullanılan²⁰⁷ bu hadisin senesinde geçen Ma'rûf b. Hassân es-Semerkindî, *münkeru'l-hadîs* ve *zayıf* bir râvidir²⁰⁸.

Elbânî, Ebû Hâtîm'in (v. 277/890) râvi hakkında söylediği *mechul* hükmünden hareketle, "Ma'rûf, *ma'rûf* değildir"²⁰⁹ diyerek bahse konu olan hadisin *zayıf* olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hadis, *munkatı* olduğu gerekçesiyle de tenkide tâbi tutulmaktadır. Nitekim İbn Hacer (v. 852/1448) şöyle demektedir: "Bu, *garîb* hadistir. Senesinde İbn Büreyde ile İbn Mes'ûd arasında inkitâ vardır"²¹⁰.

204 Dâcvî, *Besâir*, s. 130 (Leknevî, *Fetâvâ*, s. 141-142'den naklen).

205 Mesela bkz. Temîmî, *Tabakât*, I, 357.

206 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 217; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 177; İbnu's-Sünnî, *Amelu'l-yevm*, s. 240; Nevevî, *Ezkâr*, s. 201; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 132.

207 Muhammed Alevî, *Mefâhîm*, s. 82. Yazar, rivayet hakkında "Nidâ suretinde tevessül" tabirini kullanır.

208 Bkz. İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 325; Zehebî, *Mizân*, IV, 143-144; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 61; Heysemî, *age.*, X, 132.

209 Elbânî, *Daife*, II, 108-109.

210 İbn Allân, *el-Futûhât er-rabbâniyye*, V, 150.

Nevevî (v. 676/1277), hadisi İbnu's-Sünnî'nin (v. 364/974) eserinden naklettikten sonra şöyle demektedir: "İlimde büyük bazı hocalarımız bana bir hayvanın aniden elinden kaçıp gittiğini -sanıyorum o katur idi-, bildiği bu hadisi okur okumaz Allâh'ın onu yerinde durdurduğunu anlatmıştı. Bir gün ben de bir cemaatle beraberdim. Derken cemaatten birinin hayvanı aniden kaçıp gitti. Onu yakalayamadılar. Ben de bu hadisi söyler söylemez, bundan başka bir sebep ortada yokken hayvan hemen duruverdi"²¹¹.

İbn Hacer'in öğrencilerinden Sehâvî (v. 902/1496) de rivayet için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hadisin senedi zayıftır. Fakat Nevevî bunu kendisinin ve bazı büyük hocalarının tecrübe ettiğini söylemiştir"²¹².

Bu değerlendirme üzerine Elbânî şöyle demektedir: "İbadetler tecrübelerden alınmaz. Özellikle de bu hadiste olduğu gibi gaybî bir iş/hüküm hakkında olanlar. O halde tecrübe ile bu hadisi *sahih* kılmaya meyletmek câiz olmaz. Nasıl câiz olsun? Bazıları, sıkıntılar karşısında mevât ile istiğâsenin cevâzı konusunda bu hadise tutunmuştur. Halbuki bu hâlis bir şirktir"²¹³.

Konu hakkında Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilen bir diğer hadis de şudur:

"Sizden birisi ıssız bir arazide bir şeyi kaybettiğinde veya bir yardım istediğinde, 'Ey Allâh'ın kulları, bana yardım edin!' desin. Çünkü Allâh'ın bizim görmediğimiz kulları vardır"²¹⁴.

Bu rivâyetin sonunda, "Gerçekten bu tecrübe edildi" (وقد جرب ذلك) şeklinde bir cümle geçmektedir. Taberânî'ye (v. 360/970) ait olduğu anlaşılan²¹⁵ bu ifade, ondan üç asır sonra gelen Nevevî'nin (v. 676/1277) tecrübe ve tatbikatıyla mutabakat arz etmektedir. Bizzat yaşadıkları tecrübe ve tatbikatı anlatan her iki *sika* hadisçinin söyledikleri kanaatimizce ciddiye alınmalıdır²¹⁶. Bu yüzden biz, Elbânî'nin, "İbadetler tecrübelerden alınmaz..." tarzındaki eleştirel yaklaşımını biraz da formel (şeklî, zâhirî) bulmaktayız. Elbette namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetler, "tecrübelerden alınmaz" ve şer'î delillerle sabit olmalıdır. Şüphesiz duâ da bir ibadettir. Ancak, bahse konu olan hadise, dünyevî bir işin/maksadın gerçekleşmesi için bir nevi yöntem/usul tavsiyesi olarak anlaşılmalıdır. Kanaatimizce, sözü edilen tecrübe ve tatbikat karşısında işkillenmenin arkaplanında, ilgili rivayetteki yardıma gelen kulların kim olduğu meselesinin büyük payı vardır. Oysa meseleyi esrarengiz ve

211 Nevevî, *Ezkâr*, s. 201.

212 Sehâvî, *İbtihâc*, s. 37.

213 Elbânî, *Daîfe*, II, 109.

214 Heysemî, "Taberânî'nin Utbe b. Gazvân'dan rivayet ettiği bu hadisin bazı ravileri, biraz zayıf da olsa tevsik edilmişlerdir. Şu var ki, râvilerden Yezîd b. Ali, Utbe'ye yetişmemiştir" (bkz. *Mecma'u'z-zevâid*, X, 132) der. Sehâvî de (bkz. *İbtihâc*, s. 38) Taberânî'nin munkatu senedle tahrir ettiğini söyler.

215 Bkz. Sehâvî, *age.*, s. 38 dn.

216 Sözü edilen tecrübenin bir rastlantı (tevâfuk) olma ihtimali olduğu gibi, ilâhî bir lütuf ve keramet olması da mümkündür.

girift bir şekilde düşünmeye mahal de yoktur. Çünkü Taberânî'nin, "râvileri sikadır" diyerek rivayet ettiği şu hadis, yardıma gelen kulların "melekler" olduğunu açıklamaları bakımından önem taşımaktadır: Abdullah İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allâh'ın, hafaza melekleri dışında yeryüzünde melekleri vardır. Onlar, düşen ağaç yapraklarını (da) yazarlar. Sizden birisi ıssız bir yerde/çölde yolunu kaybederse, 'Ey Allâh'ın kulları, bana yardım edin' diye nidâ etsin!"

Bezzâr (v. 292/904) ve Taberânî'nin (v. 360/970) rivayet ettiği bu hadisin isnâdı *hasen* kabul edilmiştir²¹⁷.

B. ESMÂ-İ HÜSNÂ İLE TEVESSÜL

Hiz. Âişe diyor ki: Ben Rasûlullâh'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim:

"Allâhım! Ben senin tâhir, tayyib, mübârek ve sana en sevimli olan isminle senden diliyorum. O isim ki, onunla sana duâ edildiğinde icâbet edersin, onunla senden istendiği zaman verirsin, onunla senden merhamet talep edildiğinde rahmet edersin ve sıkıntıdan kurtulmak için onunla senden yardım dilendiği zaman çıkış yolu/genişlik verirsin!"²¹⁸.

Tahrir ve Değerlendirme

İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine *zevâid* çalışması yapan Bûsîrî (v. 840/1436) şöyle demektedir: "Hadisin isnâdı hakkında bazı sözler söylenmiştir. Hatîb, hadisi Hiz. Âişe'den rivayet eden Abdullah b. Hakîm (Ukeym ?) el-Cühenî'yi *sika* kabul etmiş ve onu sahâbeden saymıştır. Ancak onun Peygamber'den (s.a.) semâî yoktur. Hadisi ondan rivayet eden râvî Ebû Şeybe ise, "Ben onu ne cerhedeni ne de tevsik edeni gördüm" demiştir. Senedin diğer râvileri ise *sikadır*"²¹⁹.

Aynı hadisin devamında Hiz. Âişe'nin, *ism*in mahiyeti konusunda Rasûlullâh'a (s.a.) tevcih ettiği suâl ve aldığı cevap yer almaktadır. Rasûlullah (s.a.) ile Hiz. Âişe arasında geçen konuşmayı nakletmekte fayda vardır:

Bir gün Rasûlullah (s.a.) Hiz. Âişe'ye:

- **Yâ Âişe! Allâh'ın hangi isimle çağrıldığında/ona duâ edildiğinde duâyı kabul edeceğini bana gösterdiğini biliyor muydun?** diye sordu. Âişe:

217 Bkz. Heysemî, age., X, 132; Sehâvî, age., s. 38; İbn Allân, age., V, 151; Elbânî, *Daîfe*, II, 111.

218 İbn Mâce, *Duâ*, 9.

219 Bûsîrî, *Misbâh*, II, 272.

- Anam - babam sana kurban olsun yâ Rasûlallah! Onu bana öğret! dedi. Rasûlullah (s.a.):

- **O isim sana öğretilmemeli yâ Âişe!** buyurdu. Âişe diyor ki: Bunun üzerine ben oradan uzaklaşıp bir süre oturdum. Sonra kalktım ve Rasûlullâh'ın başını öptüm. Sonra da:

- Yâ Rasûlallah, onu bana öğret! dedim. Rasûlullah (s.a.):

- **O ismi sana öğretmemeliyim yâ Âişe! Çünkü o isimle senin dünyalık bir şey istemen (hiç de) uygun düşmez!** buyurdu. Âişe diyor ki: Bunun üzerine ben kalkıp abdest aldım ve iki rek'at namaz kıldım. Sonra da şöyle dedim:

- Allâhım! Ben seni "Allah" diye çağırıyorum/dua ediyorum, "er-Rahmân" diye çağırıyorum, "el-Berr er-Rahîm" diye çağırıyorum. Bildiğim ve bilmediğim *esmâ-i hüsnâ*nın tümüyle seni çağırıyorum, beni bağışlaman ve bana merhamet etmen için sana duâ ediyorum! Âişe diyor ki: Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) güldü ve şöyle buyurdu:

- **Şüphesiz o isim, senin duâda bulunduğun isimler içindedir!**

Bahse konu olan hadisi destekleyen bir hadis de, Enes b. Mâlik'ten rivayet edilmektedir:

Peygamber (s.a.) bir adamın:

- Allâhım! Ben, *Hamd sana mahsustur. Senden başka ilah yoktur. Sen ortağı olmayan teksin. Sen bol nimet verensin (mennân), gökleri ve yeryüzünü yaratansın (bedî'), sen celâl ve ikram sahibisin!*" diyerek senden istiyorum! diye dua ederken işitti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu:

- **Vallâhi adam, Allâh'ın ism-i a'zamı ile istedi. O isim ki, onunla istendiğinde verir ve onunla dua edildiğinde icâbet eder**²²⁰.

Bu ve benzeri hadisler, *esmâ-i hüsnâ*'nın *vesile* teşkil ettiğini ve onlarla tevessülün sünnet olduğunu göstermektedir. "En güzel isimler (*esmâ-i hüsnâ*) Allâh'a aittir. O halde bu isimlerle O'na duâ edin!"²²¹ âyeti de bu noktaya işaret etmektedir.

Yukardaki hadisten hareketle İbn Teymiyye (v. 728/1327), "Sünnet olan (tevessül), isim ve sıfatlarıyla Allah'tan istemektir"²²² demektedir.

220 İbn Mâce, Duâ, 9; Nesâî, Sehiv, 58.

221 A'râf 7/180

222 İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 145.

İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden İbn Kayyim'in (v. 751/1350), "Bu yol, zirvedeki ehl-i kemâlin yoludur. Bu yol Kur'an'dan neş'et etmiş olan bir yoldur"²²³ diye tavsif ettiği bu tevessül çeşidi, ittifakla kabul edilmektedir.

C. "HÂ MÎM" İLE TEVESSÜL

el-Mühelleb b. Ebî Sufra diyor ki: Peygamber'den (s.a.) işiten bir kimse bana şöyle bildirdi: "Geceleyin düşman tarafından ansızın saldırıya maruz kaldığımızda, parolanız (şîâr)²²⁴ 'Hâ Mîm' olsun! (Vallâhi) onlar galip gelemezler"²²⁵.

Tahric ve Değerlendirme

Tirmizî (v. 279/892), *mürsel* olarak rivayet edilen bu hadisin Seleme b. el-Ekvâ' tarihine işaret etmektedir. Onun işaret ettiği hadis şudur: İyâs b. Seleme, babasının şöyle dediğini rivayet eder: Biz, Peygamber (s.a.) zamanında Ebû Bekir ile gazveye çıkardık. Bizim şîârımız "öldür, öldür!"²²⁶ (امت امت) idi²²⁷.

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855), "Peygamber'in (s.a.) ashabından bir adamın Peygamber'den rivayet ettiği..." şeklinde verdiği hadisin ilk râvisini isim olarak tesbit edemedik. Nitekim, Sehâranpûrî (v. 1346/1927) de "Ben bu zâtın ismine muttali olamadım"²²⁸ demektedir. Ancak hadisi sahâbî râviden nakleden Ebû Saîd el-Mühelleb b. Ebî Sufra el-Ezdî el-Atekî el-Basrî'nin (v. 82/701) tâbiünden güvenilir bir komutan (emîr) olduğu ve harp tekniğini çok iyi bilen bu faziletli emîrin, düşmanları tarafından yalancılıkla ithama maruz kaldığı²²⁹ ifade edilmektedir.

Kâdî İyâz (v. 544/1149), hadisin, "Hâ Mîm" ile başlayan sürelerin Allah katındaki dereceleri ve faziletleri sebebiyle düşmanların galip gelemeyeceklerini ifade ettiğini söylemektedir²³⁰.

223 İbn Kayyim, *Medâric*, I, 237.

224 "Parola" diye dilimize çevirdiğimiz *'iâr*, arkadaşını tanıma gayesiyle yolculuk veya savaş esnasında kullanılan *âlâmet* demektir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 479; Sehâranpûrî, *Bezu'l-mechûd*, XII, 98.

225 Ebû Dâvud, *Cihad*, 71; Tirmizî, *Cihad*, 11; Ahmed b. Hanbel, IV, 65, 289, V, 377.

226 "Öldür" emri ile muhatap olanın, Allah Teâlâ olduğunu söyleyenler olduğu gibi, savaşa iştirak eden mücahid olduğunu söyleyenler de olmuştur. Birinci görüşe göre cümle, "Ey nâsır (yardım eden Allâhım) düşmanı öldür!", ikinci görüşe göre ise, "Ey yardım gören asker (mansûr) düşmanı öldür!" şeklinde tercüme edilir. Bkz. Sehâranpûrî, *age.*, XII, 97.

227 Ebû Dâvud, *Cihad*, 71; Dârimî, *Siyer*, 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 46.

228 Sehâranpûrî, *age.*, XII, 98.

229 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 549. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 129-130; Zehebî, *Siyer*, IV, 383-385; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 554-555; a.mlf., *İsâbe*, III, 535-536.

230 Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfe*, V, 330.

D. SÂLİH AMEL İLE TEVESSÛL

Sâlih amel ile tevessül örnekleri hadislerde çoktur. Sıhhati tartışılmayan bazı hadislerden hareketle, bu tevessül çeşidi ittifakla meşrû kabul edilmiştir. Bu yüzden, ilgili rivayetlerden bir örnek vermek suretiyle konuyu noktalamak istiyoruz. Örnek olarak vermek istediğimiz hadis, “mağara hadisi” (hadîsü'l-ğâr) diye meşhur olmuştur.

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.), geçmiş ümmetlerden yolculuğa çıkan üç kişinin durumunu şöyle haber verir: “**Yolculuk esnasında yağmura yakalanan üç arkadaş geceyi geçirmek için bir mağaraya girer. Derken dağdan bir kaya parçası düşer ve mağaranın girişini kapatır. Bunun üzerine onlar “İyi amellerimizle Allâh’a duâ etmekten başka çaremiz yoktur; buradan hiçbir şey bizi kurtaramaz” derler. Onlardan birisi, ana babasına olan itaatını vesile kılar. Kaya biraz yerinden oynar fakat mağaradan çıkılacak gibi değildir. İkinci arkadaş Allah korkusunu, haya ve iffetini vesile kılar. Kapı biraz daha aralanır ama yine çıkılacak gibi değildir. Üçüncüsü de, kul hakkına olan riayetini vesile kılarak Allâh’a yalvarır. Bunun üzerine kaya mağaranın kapısından tamamen kayar ve onlar dışarı çıkarlar**”²³¹.

E. DUÂ TALEBİ İLE TEVESSÛL

Müslümanların birbirleri için yaptıkları duâlar meşrû ve makbûldür. Duâ, yüzyüze veya gıyâben hayatta olanlar için yapılabilirdiği gibi, “gelip geçmiş imanlı kardeşler” için de yapılır. Nitekim Allah Teâlâ, “Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş kardeşlerimizi bağışla, iman edenlere karşı kalplerimizde hiçbir kin bırakma!”²³² diyerek, ölmüşleri için duâ eden ve onları hayırla yâdeden mü'minleri övmektedir. “(Rasûlüm) De ki, duânız; kulluk ve yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?”²³³ âyeti, mutlak mânada duânın önemini gösteren âyetlerden sadece birisidir.

Duâ talebi, ulemâ tarafından ittifakla kabul edilen tevessül çeşidi olduğundan²³⁴ dolayı, konuyla ilgili üç hadisi zikretmekle yetinmek istiyoruz:

1. Enes'ten rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.) bir cuma günü hutbe irad ederken birisi geldi ve şöyle seslendi:

-Yâ Rasûlallah! Mallarımız/hayvanlarımız mahvoldu, her taraf kurudu. Allâh'a duâ ediver de yağmur yağsın! Bu talep üzerine Rasûlullah (s.a.) ellerini kaldırarak:

231 Buhârî, Edeb, 5, Enbiyâ, 53; Müslim, Zikir, 100; Ahmed b. Hanbel, III, 142-143.

232 Ha'ır 59/10

233 Furkân 25/77

234 Bkz. İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 134; Âlûsî, *Râhu'l-maânî*, VI, 125.

- **Allâhım bize yağmur yağdır, Allâhım bize yağmur yağdır!** diye duâ etti. Ortada hiç bulut yokken yağmur yağmaya başladı. Ertesi cuma o adam ayağa kalkarak:

- **Yâ Rasûlallah! Yağmurun çok yağmasından evler yıkılmaya, yollar bozulmaya ve mallar/hayvanlar sel altında kalmaya başladı. Bize duâ buyur! dedi. Rasûlullah (s.a.) da tebessüm ederek ellerini kaldırdı ve:**

- **Allâhım, üzerimize değil, etrafımıza (dağ başlarına ve tepelere yağmur) yağdır!** diye duâ etti. Bunun üzerine yağmur kesildi²³⁵.

2. Peygamber (s.a.), umre için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e:

- **Bizi de duâdan unutma kardeşim! demiştir**²³⁶.

3. Hz. Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu söylemektedir:

“Size Yemen'den Üveys isminde bir adam gelecek. O, Yemen'de annesinden başka kimse bırakmayacak. Onda bir beyazlık²³⁷ vardı. Allâh'a duâ etti de onu kendisinden giderdi, yalnız dinar veya dirhem yeri kadar kaldı. Artık sizden kim onunla karşılaşırsa, sizin için o mağfiret talebinde bulunsun!”²³⁸.

Hz. Ömer, Peygamber'in (s.a.), “Tâbiînin en hayırlısı Üveys adındaki adamdır”²³⁹ ve “O, Allâh'a yemin etse, kendisini yemininde mutlaka sâdik çıkarır”²⁴⁰ diyerek takdir ettiği Üveys ile bilahare karşılaştığı ve ondan duâ talebinde bulunduğu²⁴¹ rivayet edilmektedir. Duâ talebi ile tevessül konusunda naklettiğimiz her üç hadis de, taraflarca hüccet olarak benimsenmiş; metin ve isnad bakımından tenkîde tâbi tutulmamıştır.

Demek oluyor ki, başına büyük bir musibet gelen veya ciddi bir sıkıntı içinde olan kimsenin, salâh ve takvâ sahibi olduğuna inandığı bir zâta giderek kendisi için ondan Allâh'a duâ etmesini istemesi meşrû bir tevessül²⁴² olduğu gibi, normal zamanlarda da kemal ve fazilet sahibi müslümlardan duâ talep etmek, nebevî bir tavsiye olmaktadır. Rasûl-i Ekrêm'in Hz. Ömer'den, Hz. Ömer'in de Üveys el-Karanî'den duâ talep etmeleri, Allah nezdindeki derecesi itibariyle üstün konumda (efdal) olan bir mü'minin, kendisinden daha dûn mertebede olan bir mü'minden duâ talebinde bulunabileceğini de göstermektedir.

235 Buhârî, Menâkıb, 25; Ebû Dâvud, İstiskâ, 2; Elbânî, *Teveessül*, s. 41-44.

236 Ebû Dâvud, Vitr, 23; Tirmizî, Deavât, 109; İbn Mâce, Menâsik, 5; İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 43, 134.

237 Bununla “abraş” adı verilen cilt hastalığı kastedilmektedir.

238 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 223; Ahmed b. Hanbel, III, 48; İbn Teymiyye, age., s. 134.

239 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 224.

240 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 225.

241 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 225.

242 Elbânî, age., s. 41.

SONUÇ

“Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri” adlı bu araştırmamızla, şu sonuçlara ulaşmış bulunmaktayız:

Üç tevessül çeşidi; esmâ-i hüsnâ (Allâh'ın isim ve sıfatları), hayatta olan bir insandan duâ talebi ve sâlih amel ile tevessül, İslâm âlimleri arasında ittifakla kabul görmüş, teşvik ve tavsiye edilmiştir. *Hasen* isnadla sabit olan “Melekler ile Tevessül”ü de bu sınıfa dahil etmek mümkündür.

“Zât ile Tevessül” başlığı altında yer alan tevessül çeşitleri; “Peygamberler ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Mertebesi ile Tevessül”, “Peygamberlerin ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Hakkı ile Tevessül” ve “Vefatlarından sonra Peygamberler ve Sâlihlerle Tevessül” ise, münakaşa mevzû olmuştur. İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve onun açtığı çığır devam ettiren âlimler, söz konusu tevessül çeşitlerini kabul etmeyip -en azından-bid’at olduğunu ifade ederlerken, Takiyyüddîn es-Sübki (v. 756/1355) ve onun çizgisini takip eden âlimler de söz konusu tevessül çeşitlerini kabul hatta tavsiye etmişlerdir.

Zaman zaman İbn Teymiyye - Elbânî çizgisinde ifrat ve teşeddüt²⁴³, Sübki - Kevserî çizgisinde de tefrit ve teşâhül örnekleri göze çarpmaktadır. Bu tesbit ve müşahedemiz, daha ziyade ricâl ilmiyle ilgili olmakla birlikte, tarafların, görüşlerine mesned teşkil eden delilleri işleyiş tarzları, kullandıkları ifade ve üslupları için de geçerlidir. Rivayetlerin metin ve isnadları hakkında değerlendirme yaparlarken, her iki tarafta da bazan tekellüf izleri görülmektedir. Bu durumda, İbn Teymiyye veya Elbânî'nin zayıf dediği her hadis veya râvinin gerçekte öyle olmadığını, Sübki veya Kevserî'nin de sahih dediği her hadisin veya sika râvinin gerçekte öyle olmadığını genel bir kâide olarak söylemek mümkündür.

Araştırmada tesbit edilebilen -arada zikredilenler rakama dahil edilirse- yaklaşık yirmi hadisin/haberin tahrir ve değerlendirmesi yapılmıştır. “Tahrir ve Değerlendirme” başlıkları altında verilen bilgilerden ve yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, “Zât ile Tevessül”e ilişkin rivayetler içinde isnad bakımından -sayıları az da olsa- *sahih* hadisler olduğu gibi, *hasen*, *zayıf* ve *mevzû* haberler de bulunmaktadır. Bu demektir ki, ilgili rivayetler zât ile tevessülün cevâzını ve meşrûyetini ortaya koymaktadır. Bu itibarla, -Giriş'te İlgili Kavramlar bölümünde kısaca *istiğâseyi* işlerken temas edildiği üzere- oldukça

243 İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) İbn Teymiyye'nin, bir râfîzî olan Yusuf b. el-Hasen b. el-Mutahher el-Hillî'ye reddiye olarak yazdığı *Minhâcû's-sünne en-nebeviyye* adlı eseri münasebetiyle, onun, telif esnasında kaynağını hatırlayamadığı birçok sahih hadisi reddettiğini, hıfz konusundaki kapasitesinden dolayı onun, hafızasına güvendiğini/dayandığını, oysa insanın nişyan ile malûl olduğunu ve bundan dolayı İbn Teymiyye'nin adı geçen râfîzînin sözünü çürütem (tevhîn) derken, bazan Hz. Ali'yi küçük düşürdüğünü (tenkîs) ifade ederek onun, ifrat ve teşeddüdüne işaret eder. Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 319-320; Leknevî, *Ecvibe*, s. 174-176. Leknevî (v. 1304/1886) de (bkz. Age., s. 174) İbn Teymiyye'nin, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1200) gibi *hasen* hadisleri *mekzûb* (yalan), birçok *zayıf* haberi de *mevzû* kaldığını, hatta *zayıf* veya *mevzû* olu'u ihtilaf konusu olan birçok haberin, *mevzû* olmasında ittifak bulunduğunu iddia ettiğini ifade eder.

hassas olan tevhid akidesini ihlal etmeksizin, usul ve âdâba uygun şekilde, “Allâhım, fılan zâtın hürmetine... hakkı için... senin katındaki değer ve mertebesinden dolayı duâmı kabul eyle!” diyerek, zât ile yapılan tevessülün câiz ve meşrû olmadığı söylenemez. Bu şekilde yapılan bir duânın, şirke sebep olan bid’at bir tatbikat olduğu da ileri sürülemez, sürülmemelidir. Görebildiğimiz kadarıyla, zât ile tevessül konusunda taraflar arasındaki anlaşmazlığın temel sebeplerinden birisi, *tevessül* telakkisi yani, bir kavram olarak *tevessülün* yüklendiği mâna ve onun ifade ettiği espridir. Biz, bu farklı telakkinin bir problem olarak görülmemesi gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü, -Hz. Ömer’in Rasûl-i Ekrem’in amcası Abbas ile tevessülünü açıklarken naklettiğimiz üzere- Şevkânî’nin (v. 1255/1838)²⁴⁴ de ifade ettiği gibi, vesile kılınan zâtın, aslında sâlih ameliyle veya Âlûsî’nin (v. 1270/1853)²⁴⁵ tabiriyle “Allâh’ın Peygamber’e olan sevgisiyle” tevessül edilmektedir. Tevessülün esprisi de burada saklı olmalıdır.

Esasen, istiskâ konusunda “Sâlihlerle tevessülde bir beis yoktur” görüşü ile Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) “Yalnız (hâsseten) Peygamber (s.a.) ile tevessül edilir” sözü kendisine bir suâl olarak tevcih edilen Muhammed b. Abdilvehhâb’ın (v. 1201/1787) verdiği şu cevaptan, tevessülün o kadar büyütülecek bir problem olmadığını da öğrenmekteyiz:

“Bazıları sâlihlerle tevessüle ruhsat vermekte, bazıları da onu Peygamber’e (s.a) has kılmaktadır. Âlimlerin ekşerisi²⁴⁶ ise ondan nehyetmekte ve onu mekruh görmektedir. **Aslında bu mesele (tevhid ve akâidin değil) fıkhnın meselelerindedir.** Cumhuriyetin “mekruhtur” şeklindeki görüşü bize göre doğru olmakla birlikte, biz onu yapan (tevessülde bulunan) kimseyi yadırgamayız. İctihad meselelerinde yadırgama (inkâr) bahis konusu olmaz ...”²⁴⁷

Özellikle Elbânî çizgisinin günümüzdeki genç takipçileri sert üsluplarıyla, tevessül konusundaki tartışmaları gereğinden fazla büyütmekte ve ümmetin gündemine taşımaktadırlar. Müezzinin okuduğu “salâ”da, naat ve kasidelerde veya yemek duâsı esnasında söylenen “Yâ Rasûlallâh” tabirini *istiğâse* kabul ederek, bunu telaffuz edenleri bid’atçı hatta şirk davetçisi ilan edecek kadar musamahasız çağdaş bazı seleflerle karşılaşmışızdır. Kanaatimizce, Anadolu kültür ve edebiyatında “Yâ Rasûlallâh” tabiri, ihtiva ettiği “nidâ suretinde tevessül” mânasının yanısıra, daha ziyade Rasûl-i Ekrem’in âhiretteki şefâatini ummanın bir sembolü olarak “teberrüken” kullanılmaktadır. Bu durum bize, mizaç ve fitrat farklılığının ihtilaflar üzerindeki etkisini de göstermektedir. İfade etmeliyiz ki, sosyal ilişkilerde Kur’ân ve sünnet ahlâkını hayata geçirmek zorunda olan müslümanlar, ihtilafa düştükleri konuları tartışırken çok daha merhametli, temkinli,

244 *evkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd*, s. 5-6. Bir kelamcı olarak Dr. Ataç da (Bkz. *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, s. 109) aynı sonuca ulaşmıştır.

245 Âlûsî, *Râhu'l-maânî*, VI, 128.

246 Muhammed b. Abdilvehhâb’ın kullandığı “Âlimlerin ekşerisi” tabirinin objektif olduğu söylenemez. Bu tabir onun kendi dünyasıyla ilgili olup ihtiyatla karşılanmalıdır.

247 Muhammed b. Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 68 (*Fetâvâ ve Mesâil* bölümü).

itidalli ve musamahalı olmak durumundadırlar. Çünkü hayat rehberimiz Kur'ân²⁴⁸, müslümanların kâfirlere karşı "şiddetli", kendi aralarında ise "merhametli" olmalarını ve onların, birlikte hareket edip güç birliği tesis etmek suretiyle "kâfirleri öfkeden çatlatacak" hale gelmelerini istemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî (v. 1162/1748), *Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, Kahire, ts.

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*, Kahire 1313;
_____, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, (thk. Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu), İstanbul 1987.

Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1378/1958), *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâr-i ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, ts.

Alâeddîn Ali Rıza, *Nihâyetü'l-iğtibât bi men rumiye mine'r-ruvât bi'l-ihtilât*, Beyrut 1988.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nüreddîn Ali b. Sultân (v. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, Beyrut 1412;
_____, *Şerhu müsned-i Ebî Hanîfe*, Beyrut 1985;
_____, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîs el-mevdû'* (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Haleb 1414.

Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd (v. 1270/1853), *Rûhu'l-maânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts.

Âsım Efendi, *Kâmûs*, İstanbul 1305.

Ataç, Ali, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed (v. 458/1065), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâl-i sâhibi's-şerîa*, (thk. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1985.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (v. 256/869), *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1979;
_____, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut 1407.

Bûsîrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kinânî (v. 840/1436), *Misbâhu'z-zücâce fî zevâid-i İbn Mâce*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut 1986.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, İstanbul 1318.

Dâcvî, Mevlânâ Hamdullâh, *el-Besâir li münkiri't-tevessül bi ehli'l-mekâbir*, İstanbul 1989.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah (v. 255/868), *Sünen*, Kahire 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *Sünen*, İstanbul 1981.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (v. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, Kahire 1407.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîfî (v. 307/919), *Müsned*, (thk. Huseyn Selîm Esed), Dimaşk 1407.
- Ebû Zehre, Muhammed (v. 1394/1974), *İbn Teymiyye hayâtühû ve asruhû ve fikruh*, Beyrut, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *et-Teveessül envâuhû ve ahkâmuh*, Beyrut 1406;
 _____, *Silsiletü'l-ehâdis es-sahîha ve şey' min fikhihâ ve fevâidihâ*, Beyrut 1985;
 _____, *Silsiletü'l-ehâdis ed-dâife ve'l-mevdûa ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme*, Riyad 1408;
 _____, *İrvâü'l-ğalîl fi tahrîci ehâdis-i menârî's-sebîl*, Beyrut 1979.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.
- Gumârî, Abdillâh b. Muhammed b. es-Siddîk, *Misbâhu'z-zecâce fi fevâid-i salâti'l-hâce*, Beyrut 1405;
 _____, *İrgâmu'l-mübtedi' el-gabiyy bi cevâzi't-teveessül bi'n-Nebiy*, Amman 1412.
 _____, *İthâfu'l-ezkiyâ bi cevâzi't-teveessül bi'l-enbiyâ ve'l-evliyâ*, Beyrut 1405.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nisâbü'rî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411.
- Halîfî, Ebû Ya'lâ el-Kazvînî (v. 446/1054), *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, Riyad, ts.
- Heysemî, Nûreddîn (v. 807/1404), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut 1967.
- Iclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî (v. 261/874), *Târîhu's-sikât*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), Beyrut 1984)
- Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm (v. 806/1403), *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîc-i mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* (İhyâ ile birlikte), Beyrut, ts.
 _____, *et-Takyîd ve'l-izâh li mâ ütlika ve üglika min kitâb-i İbni's-Salâh*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Beyrut 1981.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî (v. 463/1070), *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb* (el-İsâbe ile birlikte), Beyrut 1409.
- İbn Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed (v. 744/1343), *es-Sârimu'-menkî fi'r-reddi ale's-Sübki*, Beyrut 1405.

- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî (v. 365/975), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Beyrut 1409.
- İbn Allân, Muhammed es-Siddîkî el-Mekkî (v. 1057/1647), *el-Futûhât er-rabbâniyye ale'l-ekzâr en-neveviyye*, Beyrut 1978.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (v. 571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (thk. Sekîne eş-Şihâbî), Beyrut 1414.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (v. 597/1200), *e-Ilelu'l-mütenâhiye*, Beyrut 1403.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Abdirrahman er-Râzî (v. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut, ts.;
_____, *Ilelu'l-hadîs*, Beyrut 1985.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah el-Kûfî (v. 235/849), *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (thk. Saâd Muhammed el-Lahhâm), Beyrut 1409.
- İbnu'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed (v. 606/1209), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Kahire 1385.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi şerhu sahîhu'l-Buhârî*, Dâru'l-fikr (Beyrut), ts.;
_____, *el-Isâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut 1409;
_____, *Tehzîbu't-tehzîb*, Beyrut 1412;
_____, *Takrîbu't-tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1406.
_____, *Lisânu'l-mîzân*, Beyrut 1986.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *es-Sikât*, Haydarâbâd 1979.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk en-Nisâbûrî (v. 311/923), *Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1975.
- İbn İshâk, Muhammed (v. 151/768), *Siyer*, (thk. Muhammed Hamîdullah), Konya 1981.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 751/1350), *Medâricü's-sâlikîn*, Beyrut, ts.
- İbn Kemâl, Ahmed Şemseddîn (v. 940/1533), *Şerhu'l-ehâdis el-erbaîn* (Resâil içinde), İstanbul, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil ed-Dimaşkî (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1408.
_____, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, ts.;
_____, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhâb), Kahire 1414.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvîni (v. 273/886), *Sünen*, Kahire 1952.
- İbn Maîn, Yahya (v. 233/847), *Târîh*, (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Mekke 1399.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed el-İfrîkî el-Mısrî (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts.
- İbn Merzûk, Ebû Hâmid, *Berâetü'l-eş'ariyyîn min akâidi'l-muhâlifîn*, Dimaşk 1388.
- İbn Sa'd, Muhammed (v. 230/844), *at-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, ts.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrazûrî (v. 643/1245), *Ulûmu'l-hadîs*, (thk. Nureddîn İtr), Beyrut 1401.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed ed-Dîneverî (v. 364/974), *Amelu'l-yevm ve'l-leyle*, (thk. Beşîr Muhammed Uyûn), Dimaşk 1989.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed (v. 728/1327), *Kâide Celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*, Beyrut 1390.
- İzzet Ali Atıyye, *el-Bid'a tahdîdühâ ve mevkıfu'l-İslâm minhâ*, Beyrut 1400.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsü'l-miftâh*, İstanbul, ts.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1371/1952), *Mahku't-tekavvül fi mes'eleli't-tevessül* (Makâlât içinde), Kahire 1414;
 _____, *İrğâmu'l-merîd fi şerhu'n-nazmi'l-atîd li tevessülü'l-mürîd bi ricâli't-tarîkati'n-nakşbendiyye el-hâlidıyye ez-zıyâıyye*, İstanbul 1328.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm en-Nisâbü'rî (v. 465/1072), *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, (thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. eş-Şerîf), Tahran (Kahire baskısından ofset), ts.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Abdülhayy (v. 1304/1886), *er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhu ve't-ta'dîl*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gıdde), Beyrut 1407;
 _____, *el-Ecvibetu'l-fâdile li'l-es'ileli'l-aşera el-kâmile*, (ta'lik ve thk. Abdülfettâh Ebû Gıdde), Beyrut 1994.
- Mekkî, Huseyn b. Muhammed Saîd, *İrşâdü's-sârî ilâ menâsiki'l-Molla Ali el-Kârî*, Mısır, ts.
- Mansûr Ali Nâsîf, *Gâyetü'l-me'mûl şerhu't-tâc el-camii li'l-usûl* (et-Tâc ile birlikte), İstanbul 1979.
- Muhammed Alevî el-Mekkî el-Hasenî, *Mefâhîm yecibu en tusahhaha*, Kahire 1410.
- Muhammed b. Abdilvehhâb (v. 1201/1787), *Müellefâtü's-şeyh el-imâm Muhammed b. Abdilvehhâb*, (haz. Eş-Şeyh Sâlih b. Abdirrahmân - Muhammed b. Abdirezzâk), Riyad, ts. (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye neşri)
- Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman (v. 1353/1934), *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu câmi't-Tirmizî*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire, ts.

- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (v. 1031/1622), *Feydu'l-Kadîr şerhu'l-câmiu's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîr en-nezîr*, (thk. Ahmed Abdüsselam), Beyrut 1415.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddîn el-Mısırî (v. 656/1258), *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadîs*, Mısır, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, Kahire 1955.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmâil (v. 1350/1931, *Şevâidu'l-hakk fi'l-istiğâse bi seyyidi'l-halk*, Mısır 1385.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed (v. 303/915), *Sünen*, Beyrut, ts.;
_____, *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (thk. Mahmud İbrâhim Zâyed), Beyrut 1406.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *el-Ezkâr min kelâm-i seyyidi'l-ebâr*, İstanbul 1955;
_____, *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb li's-Şîrâzî*, (thk. Muhammed Necîb el-Mutî), Cidde, ts.
- Râğîb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfehânî (v. 502/1108), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr (v. 690/1290 civarı ?), *Muhtârû's-sihâh*, Beyrut 1398.
- Safedî, Salâhaddîn Halil b. Aybeg (v. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, Wiesbaden 1962.
- Sâid Havvâ, *Terbiyetünâ er-rûhiyye*, Beyrut 1399.
- Sâlihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (v. 744/1343), *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, (thk. Ekrem el-Bûşî), Beyrut 1409.
- Sehâranpûrî, Halil Ahmed (v. 1346/1927), *Bezlü'l-mechûd fî hall-i Ebî Dâvûd*, Beyrut, ts.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahman (v. 902/1496), *el-Makâsıdu'l-hasene*, Mısır 1991;
_____, *el-İbtihâc bi ezkâri'l-müsâfir el-hâcc*, (thk. Ali Rıza b. Abdillâh), Medine 1993;
_____, *Tahrîcü ehâdîsi'l-âdilîn li Ebî Nuaym el-İsbehânî*, (thk. Meşhur Hasan Mahmud), Amman 1408.
- Sönmez, Mehmet Ali, *İbnu Hibbân ve Cerh-Tadil Metodu*, İstanbul, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman (v. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerh-ı takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1405.
- Sübki, Takıyyüddîn Ebû'l-Hasen Ali (v. 756/1355), *Şifâu's-sekâm fî ziyâret-i hayri'l-enâm*, Mısır 1318.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali (v. 1255/1839), *ed-Dürri'n-nadîd fî ihlâs-ı kelimesi't-tevhîd*, Beyrut (1932 baskısından ofset), ts.;
- _____, *Neşru'l-evtâr min ehâdis-i seyyidi'l-ahyâr serhu münteka'l-ahbâr*, (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd - Mustafa Muhammed el-Hevârî), Mısır 1398;
- _____, *Fethu'l-Kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ulmi't-tefsîr*, Mısır 1383.
- Tabâtâbâî, es-Seyyid Muhammed Huseyn (v.1402 /1981), *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1411.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed (v. 360/970), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut, t.;
- _____, *er-Ravdu'd-dânî ile'l-mu'cemi's-sağîr*, (thk. Muhammed Mahmud Şekûr) Beyrut 1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, (thk. Sıdkı Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415.
- Taftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer (v. 793/1391), *Muhtasaru'l-maânî*, İstanbul 1307.
- Taşköprîzâde, Ahmed b. Mustafa (v. 968/1561), *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevdûâti'l-ulûm*, Beyrut 1405.
- Temîmî, Takıyyüddîn ed-Dârî el-Mısırî (v. 1005/1595), *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, Riyad 1983.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (v. 279/892), *Sünen*, İstanbul 1992.
- Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr (v. 323/934), *Kitâbu'd-duafâ el-kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), Beyrut 1404.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin hadистерdeki Dayanakları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.
- Zehâvî, Cemil Efendi Sıdkı, *el-Fecru's-sâdik fî'r-reddi alâ münkiri't-tevessül ve'l-kerâmât ve'l-havârik*, İstanbul 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (v. 748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985.
- _____, *et-Telhîs* (Hâkim'in Müstedrek'i ile birlikte), Beyrut 1411;
- _____, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1958;
- _____, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut 1963.
- _____, *el-Kâşif fî ma'rifet-i men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte*, (takdim: Muhammed Avvâme), Cidde 1413.
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Beyrut, ts.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-akvâl fi vücûhi't-te'vil*, Beyrut, ts.

Zühaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr*, Beyrut 1411.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî el-Mısırî (v. 1122/1710), *Şerhu'l-mevâhib el-ledünniyye bi'l-minah el-Muhammediyye* (li'l-Kastallânî (v. 923/1517), Mısır 1328.